

Júda és Izráel királyainak kronológiája

a Szentírás és egyéb források alapján

IRTA :

Dr. LÖWINGER SÁMUEL

a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet
tanára.

BUDAPEST, 1932.

Júda és Izráel királyainak kronológiája

a Szentírás és egyéb források alapján

IRTA :

Dr. LÖWINGER SÁMUEL

a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet
tanára.

BUDAPEST, 1932.

אברהם בן יצחק
ה'תקל"ח
ה'תקל"ח

Bevezetés.

A szentírásmagyarázat és a történelemtudomány szempontjából nagy fontossággal bír a királyok kora kronológiai kérdéseinek tisztázása. Elég anyag áll a kutató rendelkezésére, egyrészt a szentírásban és annak fordításaiban, másrészt idegen forrásokban, melyek közül főképen az asszir adatok bírnak különös fontossággal, mert ezek között néhány elég megbízható kronológiai alapon nyugszik és ennek következtében kiinduló időpontúl szolgálhat a zsidó történelem dátumainak megállapításánál is. Mindenesetre sokoldalú mérlegelés döntheti csak el, hogy vajjon minden egyes asszir adat megérdemli-e azt az abszolút bizalmat, hogy annak alapján más adatok hitelességét kétségbe vonjuk?

A szentírás maszorétikus szövege maga is sok ellentétessnek látszó adatot tartalmaz. A nehézségek megoldásával a tannák korától kezdve a mai napig igen sokat foglalkoztak zsidó és nemzsidó exegeták, történészek és kronológusok. A közreadandó bibliográfia csak az utolsó hat évtized irodalmának főbb megnyilvánulásait akarja az olvasó előtt felsorakoztatni. A felsorolás, amelyben Dubnow, Graetz, Kittel, Mahler, Wellhausen nevei is szerepelnek, bizonyítja, hogy e tanulmány íróját nem az indította ennek a kérdésnek új feldolgozására, mintha hijjával volnánk komoly studiumoknak, hanem az a tény, hogy a dolgozatok között nem talált egyet sem, amelyet teljes egészében — akárcsak egy korszak részére is — elfogadhatott volna. A rendelkezésre álló anyag hitelességének megítélése tekintetében oly nagy az eltérés különböző felfogású szerzők között, hogy helyesebbnek láttuk a téma feldolgozásánál függetleníteni magunkat mások elméleteitől és lehetőleg önállóan, a források alapján egy olyan rendszert kialakítani, amely nem az egyik adatcsoportot helyezi előtérbe a másik rovására, hanem kellő elbírálás után, minden olyan adatot felhasznál, amelynek alapján e kor kronológiája megállapítható. Nem fogjuk tehát egyik kategória *minden* számadatát úgy kezelni, mintha csak az lenne a megbízható és a másik csoport *valamennyi* adatát figyelmen kívül hagyni, vagy hamisnak nyilvánítani, amint azt

a szerzők nagy része teszi.

E sok fáradságot és előmunkálatot igénylő dolgozat megírásának közvetlen indítóoka az volt, hogy *Kahana A.* professzor, a Tel-Avivban megjelenő, hébernyelvű tudományos biblia-kommentár-sorozat (Pérus Maddai) szerkesztője, miután már a »Tizenkét kis próféta« második kötetének kommentálásában részt vettem,* felkért, hogy a Királyok könyvének és a Krónikák magyarázatának megírását vállaljam. Kérésének nem akartam addig eleget tenni, amíg ebben a fontos bevezető kérdésben nem jutok megfelelő eredményre.

Tisztában vagyok vele, hogy ez a kísérlet sem oldhatja meg az összes nehézségeket oly módon, hogy az mindenkit kielégítsen, de abban reménykedem, hogy ha csak egyes pontokra nézve sikerült végleges eredményt adnom, vagy kiindulási pontot nyújtani más, talán megfelelőbb megoldások részére, akkor sem végeztem hiábavaló munkát.

Az idevágó dolgozatok címét nem akarom mindig újból idézni, azért már itt közlöm a munkák listáját. A dolgozaton belül csak a szerzők neveit fogom megadni, a nevek mellett szereplő szám pedig a jelen felsorolásban feltüntetett munka oldalszámát jelenti:

IRODALOM:

- Begrich J.:* Die Chronologie der Könige von Israel und Juda. Die Quellen des Rahmens der Königsbücher. Tübingen, 1929.
- Bosse A.:* Untersuchungen zum chronologischen System des Alten Testament. Programm. Cöthen, 1901.
- Brandes:* Abhandlungen zur Geschichte des Orients im Altertum (der assyrische Eponymenkanon; die Chronologie der beiden hebräischen Königsreihen; die ägyptischen Apokastasenjahre) Halle a. S., 1874.
- Chapmann W. J.:* The Problem of Inconsequent Post—Dating in II. Kings XV. 13., 17. and 23. (Hebrew Union College Annual Vol. II. Cincinnati, 1925.).
- Coucke:* Chronologie des rois de Juda et d'Israel. (Revue Benedictine, 1925.).
- Deimel A.:* Veteris Testamenti chronologia monumentis babylo-nico-assyriis illustrata. Róma, 1912.
- Dillmann A.:* Über das Kalenderwesen der Israeliten vor dem babylonischen Exil. (Monatsberichte der Berliner Akademie, 1882. 915. kk.).
- Dubnow S.:* Weltgeschichte des jüdischen Volkes. I. (Note 5. 413—470. Die Chronologie der Königszeit.) Berlin, 1925.
- Fotheringham D. R.:* The chronology of the O. T. London, 1900.
- Ginzel F. K.:* Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, 1906—1914. II. kötet.

* I. kötet: Hósea-Jóna (J. D. Wynkoop, H. P. Chajes, A. Kahana) Kiew 1906. II. kötet: Micha-Maleáchi (J. D. Wynkoop, P. Hirschler, S. Löwinger, Max L. Margolis, A. Kahana) Tel-Aviv 1930.

- Graetz H.:* Geschichte der Juden I. (II. kiadás) Note 19. (427—453.), Leipzig.
- Guthe H.:* Geschichte des Volkes Israel. 1914.
- Herzog Fr. A.:* Die Chronologie der beiden Königsbücher. Münster i. W., 1909.
- Honthelm I.:* Die Chronologie des 3. und 4. Buches der Könige. (Zeitschrift f. kath. Theologie. 42. kötet (1918.). 463—482; 487—718.).
- Kamphausen A.:* Die Chronologie der hebräischen Könige; eine geschichtliche Untersuchung. Bonn, 1883.
- Kittel R.:* Geschichte des Volkes Israel. Gotha, 1922.
- Kleber A. M.:* The Chronology of 3 and 4 Kings and 2 Paralipomenon (Biblia II. 1921. 3—29. 170—205)
- Kreczmar:* Chronologische Untersuchungen. Prag, 1902.
- Krey E.:* Zur Zeitrechnung des Buches der Könige (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1887. XX. kötet, 404. kk)
- Kugler F. X.:* Von Moses bis Paulus, Forschungen zur Geschichte Israels nach biblischen und profangeschichtlichen, insbesondere neuen keilinschriftlichen Quellen. Münster i. Westf. 1922.
- Lederer C.:* Die biblische Zeitrechnung. Speier, 1888.
- Lewy I.:* Die Chronologie der Könige von Israel und Juda. Giessen, 1927.
- Ljungberg N. W.:* Die hebräische Chronologie von Saul bis zur babylonischen Gefangenschaft. (Németre fordította: Witmann), Braunschweig, 1922.
- Mahler E.:* Handbuch der jüdischen Chronologie. Leipzig, 1916.
- Mowinckel S.:* Den Israelitiske-Judeiske Kongekronologi. (Svensk Teologisk Kvartalskrift Aogang I., 1925.).
- Nagl:* Die nachdavidische Königsgeschichte Israels. Wien, 1905.
- Öttli S.:* Geschichte Israels bis auf Alexander. Galw, 1905.
- Raska I.:* Die Chronologie der Bibel im Einklange mit der Zeitrechnung der Ägypter und Assyrer. Wien, 1878.
- Rühl Fr.:* Chronologie der Könige von Israel und Juda (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Jahrg. 1894—95., XII. kötet, 44—76. oldal.).
- Sanda A.:* Die Bücher der Könige. II. kötet. 398—411. Anhang: Chronologie der Königszeit. Münster i. W., 1912.
- Sellin E.:* Geschichte des israelitisch-jüdischen Volkes, 1924.
- Stade B.:* Geschichte des Volkes Israel. 1887.
- Thilo M.:* Die Chronologie des Alten Testaments dargestellt und beurteilt unter besonderer Berücksichtigung der masoretischen Richter- und Königszahlen, mit vier grossen, graphischen Tafeln. Barmen, 1917.
- Wellhausen I.:* Die Zeitrechnung des Buches der Könige seit der Teilung des Reiches (Jahrbücher für deutsche Theologie. Jahrg. XX. 1875. 607—640. old.).

A királyok kronológiájának alapkérdései.

Mielőtt a kronológia anyagának rendezésére rátérünk, szükségesnek tartjuk, hogy néhány bevezető kérdést röviden megbeszéljünk.

1. Az uralkodási év és a naptári év.

Két lehetőséggel kell számolnunk: a) hogy az uralkodási év egybeesik a naptári évvel; b) hogy az uralkodási év független a naptári évtől. Az első eshetőség mellett foglalnak állást a legtöbben, de nem kisebb kronológus, mint Mahler Ede, azon a nézeten van, hogy az exilium előtti időkben a királyok uralkodási éve független volt a naptári évtől.¹ Rámutat arra, hogy III. Tutmózis egyiptomi király Pachon hónap 4. napján lépett a trónra és uralkodási éveinek kezdetét mindig ettől a naptól számította. Az ókeleti kronológiában talált analógián kívül, magának a szentírásnak adataival is bizonyítani igyekszik föltevését. Főbb érvei:

1. Ha a királyok uralkodási évei a naptári évvel egybeesnek, akkor azoknak az uralkodóknak, akik csak hónapokig, vagy napokig uralkodtak, ki kellene esniök a sorból, miként ez a ptolemeusi kánonban történik.²

2. A Chizkija és Jósia király peszáchjainak dátumai. Idevonatkozó bibliai versek. Chizkija reformja.³

a.) II. Krón. 29, 3. הוא בשנה הראשונה למלכו בחדש הראשון פתח את דלתות בית ה' ויחזקם

b.) II. Krón. 29, 17. ויחלו באחד לחדש הראשון לקדש וביום שמנה לחדש באו לאולם ה' ויקדשו את בית ה' לימים שמנה וביום ששה עשר לחדש הראשון כלו.

Jósija reformja:

a.) II. Kir. 22, 3-5. ויהי בשמנה עשרה שנה למך יאשיהו... שלח המלך את שפן לחזק בדק הבית.

b.) II. Kir. 23, 23. כי אם בשמנה עשרה שנה למך יאשיהו נעשה הפסח הזה לה' בירושלם.

c.) II., Krón. 34, 8. ובשנת שמנה עשרה למלכו לטהר את הארץ והבית שלח את שפן... לחזק את בית ה' אלהיו.

d.) II. Krón. 35 1. ויעש יאשיהו בירושלם פסח לה' וישחטו הפסח בארבעה עשר לחדש הראשון.

e.) II. Krón. 35, 19. בשמנה עשרה שנה למכות יאשיהו נעשה הפסח הזה.

Lehetetlen Mahler szerint, hogy akár Chizkija, akár Jósia niszán hó 1. napjától peszáchig ezeket a nagymérvű reformokat véghez vitte volna.⁴

¹ Mahler 242: „Regierungsjahr und Kalenderjahr waren also nicht identisch“

² Mahler 237.

³ Mahler 239—242.

⁴ Ugyanezen állásponton vannak azok is, akik azt akarják bizonyítani, hogy a királyok uralkodási éve egybeesik a naptári évvel, de ez az uralkodási év már tisri 1-én megkezdődik. L. Kugler 135, Wellhausen, Prolegomena⁶ (1905)

Chizkijánál » בשנה הראשונה למלכו », »Trónralépésének első évében», úgy értendő, hogy uralkodásának első kalendáriumi évében. Trónralépése tehát már hamarabb, évközben megtörtént és az uralkodási évét függetlenül a naptári évtől, már attól a dátumtól számítják.

Ennek támogatására még felhozza, hogy a szentírás szerint:

II. Kir. 18, 1 : Chizkija 1. éve = Hósea 3. éve

II. Kir. 18, 9.: Chizkija 4. éve = Hósea 7. éve

II. Kir. 18, 10: Chizkija 6. éve = Hósea 9. éve

holott, ha Chizkija 1. éve = Hósea 3. éve, akkor Chizkija 4. éve = Hósea 6. éve, nem pedig Hósea 7. éve, amint ezt a bibliából látjuk. Jósiánál hasonlóképen kell elképzelni az eseményeket.

Nem csatlakozhatunk ezen felfogáshoz, mert ha a kronológiai módszerekkel vizsgáljuk ezeket az érveket, akkor tarthatatlannak bizonyulnak.

Nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, ezért ezen pontok cáfolatát akkor adjuk, amidőn az uralkodási évek számolásának metódusát beszéljük meg.

Említettük, hogy Mahler meglehetősen elszigetelten áll nézetével. A történészek, exegéták, kronológusok legnagyobb része abból indul ki, hogy az uralkodási év egybeesik a naptári évvel. A vélemények megoszlanak arra nézve, hogy ez a naptári év mikor kezdődik. Az első vélemény szerint niszán hó 1-vel kezdődne ez az év, a második vélemény szerint tisri 1. napjától számítják az uralkodási éveket.

Az első vélemény már a misnában megtalálható. Ros-hasana I. 1., ארבעה ראשי שנים הם באחד בניסן ראש השנה למלכים

»Négy fajta újév van: Niszán hó első napja a királyok újéve».

A második vélemény, amely szerint tisri elsején kezdődik a királyok uralkodási éve, főképen Wellhausen (Prolegomena zur Geschichte Israels) óta lett a kritikai iskola hívei között népszerűvé. Kugler azonban a tudomány legújabb eredményeinek alapján, nagy alaposságra valló tanulmányában meggyőző bennünket Wellhausen egész iskolája ellenében: »Der Verfasser der Königsbücher kennt für Juda und Israel und zwar die ganze Königszeit nur *einen* offiziellen *Jahresanfang*, den I. Nisan».⁵ A legújabbak között említésre méltó Begrich véleménye, amely szerint (90.): »Die ältere israelitisch-judäische Königszeit rechnete nach einem Kalender, der das Jahr mit dem Herbst begann. Die jüngere Königszeit besass eine Jahresrechnung, die vom Frühjahr aus zählte. Die Ablösung des älteren Kalenders durch den jüngeren fand vor 620 statt».

104 kk. : „Das Deuteronomium wurde im 18. Jahre Josias aufgefunden und noch im selben Jahre Ostern nach Vorschrift dieses Gesetzes begangen — das war nur möglich bei Jahresanfang im Herbst“.

⁵ Kugler 135—150.

⁶ Kugler 169.

Ennek a kérdésnek csak másodrendű szerepe van a jelen problémánál, mert az adatok úgysem engedik meg, hogy hónapokra szóló pontossággal állapítsuk meg a dátumokat. Meg kell elégednünk egy olyan keltezéssel, amely csak az éveket jelzi. Épen ezért a »Táblázat«-nál nem vettük tekintetbe azt a különbséget sem, ami a niszán 1-vel (március—április) kezdődő év és a január 1-vel kezdődő év között van, hanem az áttekintés megkönnyítése céljából egy időszámításunk előtti évet egy héber, illetve egy asszir évvel helyeztünk egy vonalba.

2. Az uralkodási évek beszámítása.

Azzal, hogy megállapodunk arra nézve, hogy az uralkodási év niszán hónap első napjától számít, még korántsem igazodhatunk el a szentírás és egyéb források adatai között. Igen fontos kérdés, hogy a régiek milyen metódus szerint számolták a királyok éveit. Ha az uralkodási éveket függetleneknek tekintjük a naptári évektől, akkor töredék év csak az uralkodás végén keletkezik. Ezt a töredék évet minden bizonnyal egy egész évről kell számítani. A synchronismusok okvetlenül erre kényszerítenek bennünket. De ha abból indulunk ki, hogy a királyok uralkodási éve egybeesik a naptári évvel, akkor nemcsak az uralkodás végén kapunk töredék évet, hanem rendszerint az uralkodás elején is. Kivételt csak az képez, ha az előbbi uralkodó a naptári év legutolsó terminusán szűnt meg uralkodni, az új uralkodó pedig a következő naptári év legelső dátumán lépett trónra. Más szóval, ha az előbbi uralkodó utolsó éve teljes év, akkor a következő uralkodó kezdő éve is teljes év.

A töredék évek beszámítása két módszerrel történhetik. Az első, amely a talmudban is ismeretes, valószínűleg a tiz törzs birodalma pusztulását megelőző évtizedekig volt használatban.⁷

⁷Érre nézve igen sok föltevést kockáztattak meg. Például Kugler Chizkija utalmát 721—693. évekre teszi és így arra az eredményre jut, hogy egész Cidkijáig az antedatálás módszere volt szokásban (163—164). Mi a synchronismusok alapján (igaz, hogy a LXX olvasata szerint kényszerűve vagyunk a Chizkija 0. évet Hósea 5. évével azonosítani) 726—697 évekre tesszük Chizkija uralkodását. *Az első postdatálást Izráelben Hóseánál, Judában pedig Chizkijánál tételezzük fel és végigvezethetjük ezt a rendszert egész Cidkijáig.* Nem szabad azonban szó nélkül elhaladnunk Uzzija utolsó synchronismusai mellett, mert a maszorétikus szöveg szerint már ott fellép a postdatálás. T. i., ha a synchronismus szerzője antedatált volna, akkor így kellene következni: Uzzija 39. éve Menáchem trónralépése; Uzzija 48. éve Pekachja trónralépése (= Menáchem 10. éve). Ez utóbbi helyett azonban az van, hogy Uzzija 50. éve = Pekáchja trónralépése. Így Menáchem uralkodási éveit 10-ről 12-re kellene felemelni. Ebből a két éves hiányból egyet kitölthetünk, ha postdatálást tételezünk fel, mert eszerint Uzzija 39. éve = Menáchem trónralépése (= 0. éve); Uzzija 40. éve = Menáchem 1. éve; Uzzija 49. éve = Menáchem tizedik éve. A másikat pedig úgy töltjük ki, hogy azt mondjuk, hogy Menáchem kitöltötte teljesen Uzzija 49. évét. Pekáchja Uzzija 50. évének első napján lépett trónra és az 51. év utolsó napjáig uralkodott volna, Pekách pedig Uzzija 52. évének

Ezt nevezik a kronológiában *antedatálásnak*.⁸ (antedatierend, vor-datierend). A másik pedig, amely a babilóni és asszir királyok éveinek beszámításánál volt használatos. A zsidóknál körülbelül a Hósea-Chizkija periódusban honosodott meg és az első templom pusztulásáig kimutatható. Ezt *postdatálásnak* nevezik (postdatierend, nachdatierend).

Az antedatálás módszereinek alapelveit a talmudban (Ros-hasana 2a.) igen találóan formulázzák meg bölcseink:

ת"ר מלך שעמד בעשרים ותשעה באדר כיון שהגיע אחד בניסן עלתה לו שנה
ואם לא עמד אלא באחד בניסן אין מונים לו שנה עד שיגיע ניסן אחר.

»Tanulták a bölcseink: Ha a király ádár 29-én trónra lépett, ha elérkezett niszán 1-e, beszámítanak neki egy évet, ha nem lépett trónra csak niszán elsején, akkor egy év csak a következő niszán elsején telik le.»

ת"ר מת באדר ועמד אחד תחתיו באדר מונין שנה זה ולזה.
מת בניסן ועמד אחד תחתיו בניסן מונין שנה זה ולזה.
מת באדר ועמד אחד תחתיו בניסן מונין ראשונה לראשון ושנייה לשני.

(Idézet a toszeftából ed. Zuckerman 208., 27—29. Ros-hasana I. 1.) A következő elvek szűrődnek le ebből a tannaitikus szövegből:

1. Ha az év bármely napján hal meg a király és az utóda még ugyanazon év folyamán lép trónra, akkor azt az évet a meghalt király utolsó évének számítják és egyben a következő uralkodó első évének is.

2. Ha az előbbi király meghalt a naptári év valamelyik napján, de a következő uralkodó nem lép trónra csak a következő naptári év kezdetén, akkor az előző évet az elhunyt uralkodó utolsó éveként kezeljük és az új uralkodónak csak a következő évtől kezdve számítjuk az uralkodási éveit.⁹

első dátumán lépett trónra. Annak azonban igen kis valószínűsége van, hogy Menáchem, Pekáchja és Pekách épen a naptári év első, illetve utolsó napján haltak volna meg, illetve léptek volna trónra. Ezeket a synchronismusokat kénytelenek voltunk más okokból is figyelmen kívül hagyni. Ezekből tehát nem vonhatunk le következtetéseket arra nézve, hogy *antedatálás* vagy *postdatálás* volt-e ebben a korban használatban. Különben is, ha tovább követjük ezt a Synchronismus-csoportot, ismét azt tapasztalhatjuk, hogy itt mesterkéltszerű számításokra gondolhatunk. Ha Uzzija 52 éve = Pekách trónralépése, akkor Jótám trónralépésének még ugyanazon évben be kellett volna következni, nem pedig Pekách 2. évében. Ezen a nehézségen is csak úgy segíthetünk, hogyha azt tételezzük fel, hogy Uzzija épen az 52. uralkodási évének végén halt meg és Jótám a következő év első napján trónralépett. Hihető-e, hogy egymásután ennyi uralkodó (Menáchem, Pekáchja, Uzzija) a naptári év utolsó napján halt volna meg? Mahler (301) Uzzijának 53 (?) évet, Menachemnek 11 (?) évet juttat.

⁸ Kimutatható az egyiptomiaknál a 2., 12. és 26. dinasztia uralkodóinál. Begrich 92.

⁹ Nem egyezik az újabb kutatások eredményeivel Mahlernek (237) a következő összefoglaló megállapítása: „Andere wieder sind der Meinung, dass

Ebből a két szabályból automatikusan következik, hogy — a minimumot véve alapul — egy *két napos*¹⁰ uralkodás *két évnek* számít, ha ez a két nap ádár 29-re és niszán 1-re esik. Ezen módszer szerint előfordulhat azonban az is, hogy egy niszán hó 2-án kezdődő és ádár hó 28-án végződő uralkodás nem számít egy évnek,¹¹ vagyis azon királyoknál, akik nem uralkodtak a naptári év fordulóján, megmondják pontosan, hogy hány hónap, illetve hány napig uralkodtak.

A postdatálás módszerét az asszir-babilóniai kronológiából ismerjük. Abban tér el az antedatálás módszerétől, hogy az uralkodás végére eső töredék évet az elhunyt uralkodó utolsó évének tekintjük, de azt az időt, amely az új uralkodó trónra lépésétől a következő naptári év kezdetéig telik el, nem számítjuk az uralkodása első évének, amint az antedatálásnál tettük, hanem az »uralkodás kezdetének« nevezük ezt, az uralkodás *első* évét pedig a következő naptári év első napjától számítjuk. Az uralkodás kezdetét a babilóniak »res sarruti«-nak, az asszirok pedig »surrat sarruti«, vagy »surru sarrüti«-nak nevezik. A szentírásban is találkozunk ezen kifejezések megfelelő párhuzamaival: (Jer. 26, 1.) *בראשית ממלכות* (Jer. 27, 1, 28,1.) *בראשית ממלכת* (Jer. 49, 34.) *בראשית מלכות*

Nagyon kérdéses azonban, hogy ezek a kifejezések az idézett

man die Herrscherjahre der Könige wohl mit dem Kalenderjahre übereinstimmen liess, doch wurde dabei nicht *postdatierend*, sondern wie beim Kanon des Ptolemäus *antedatierend* verfahren, in dem das Jahr des Regierungsantrittes eines Königs *diesem* ganz zugeschrieben wurde.

Es ist aber auch möglich, dass sie die Regierungsjahre vom Tage der Thronbesteigung an zählten, dabei aber so verfahren, dass sie die Zeit vom Tage der Thronbesteigung bis Beginn des neuen bürgerlichen Jahres als erstes Jahr ihrer Regierung zählten, mit dem Neujahrstage des bürgerlichen Jahres aber bereits das zweite Regierungsjahr zu zählen anfangen“. A postdatáláson kívül itt az antedatálás és még egy módszer létezését kellene feltételezni. Összesen három a Mahlerén kívül. Az antedatálás elve azonban nem azt jelenti, hogyha egy uralkodó évközben trónra lép, akkor azt az évet egészen *neki* tulajdonítják, hanem *מונין לזה ולזה neki is meg az elődjének is tulajdonítják*. (Lásd a „Táblázaton“ Hóseáig és Chizkijáig) Tehát inkább a második bekezdésben ismertetett mód fedné az *antedatálás* elveit. Amí pedig a ptolemeusi kánont illeti, Nabonasszartól kezdve a perzsa uralkodókig a postdatálás módszerét követi (Labasi-Mardukot ki is hagyja), Ptolemeusoktól kezdve pedig *antedatál* (Kihagyja Galba, Othó, Vitelius római uralkodókat). V. ö. Begrich 92; Kubítschek, Grundriss der antiken Zeitrechnung München 1928. 59. oldal. (Ez utóbbi kissé zavaros).

¹⁰ Ros-há-sana 2 b: *יום אחד בשנה השנה שנה*

¹¹ Ha ádár hó utolsó napján végződik az uralkodás, akkor is egy évnek számít, ha nem az év elején kezdte az uralkodást. Csak egy uralkodóról állítja a szentírás, hogy egy évet uralkodott, a Judabeli Ácházjáról. Az ő halálát tehát a naptári év utolsó napjára kell tennünk.

esetekben kronológiai értelemben használtatnak-e? Különösen Jer. 28., 1. szól ez ellen. Hiszen ott olvassuk:

וְיִהְיֶה בְּשָׁנָה הַזֹּאת בְּרֵאשִׁית מַמְלַכַת מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּשָׁנָה הַרְבִּיעִית בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי.

A negyedik év! Valószínű tehát ennek alapján, hogy a többi kitételei is csak általánosságban értendő.¹² Nincs természetesen kizárva, hogy valamelyik e kifejezések közül ténylegesen a post-datálási módszernél használatos értelemben magyarázható.¹³

Az egy évnél rövidebb uralkodást, ha ez a naptári év fordulójára esik, egy évnek számítjuk. (Az antedatálásnál ugyanaz két évnek számított.) Ha pedig az egy évnél rövidebb uralom niszán 2. és ádár 28. közé esik, akkor itt is a hónapokat és a napokat adja meg a forrás.

A fenti elvek alkalmazása kiküszöböli azt a nehézséget, ami Mahler (237-39) szerint Zimri (7 nap), Zecharja (6 hó), Sallum (1 hó), Jóácház (3 hó), Jójakin (3 hó) adatai okoznak. Ezeknél azért van a hónap, illetve a nap megadva, mert az uralkodásuk niszán 2. és ádár 28-ika közé esett. Lehetséges, hogy egy olyan rendszerű összeállítás, amely tisztán az *uralkodó évek* szempontjából kronológiai, vagy asztronómiai irányító eszközül készült volna, elhagyta volna azokat az uralkodókat, akiknek uralkodási éve nem tesz ki kronológiai szempontból egy évet.¹⁴ A Királyok és Krónikák könyvei azonban történelmi célzatú művek, amelyek a *forrásaikból kiírták mindazt, amit fontosnak tartottak, minden tekintet nélkül arra, hogy a forrásaik milyen kronológiai elvek alapján jegyezték fel az uralkodási időt.*¹⁵

¹² Mahler 423.

¹³ Volz (Der Prophet Jeremia, Leipzig-Erlangen 1922.) véleménye szerint Jer. 26, 1 : 94 v. : „בראשית „Es liegt kein Grund vor, diesen Ausdruck auf die Anfangszeit des Königs auszudehnen; das Ereignis geschah im ersten Jahr, allemnach in den Festwochen der Krönungsfeier, die mit dem Neujahrfest Jahwes zusammen vor dem versammelten Volk begangen wurde“.

¹⁴ Aminthogy a ptolemeusi kánon Labasi-Marduk, Ottó, Galba és Vitellius neveit el is hagyja.

¹⁵ A Királyok könyve névszerint idézi: 1. ס' דברי הימים 2. ס' דברי שלמה 3. ס' דברי הימים למלכי ישראל (3 למלכי יהודה) 4. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 5. ס' דברי הימים למלכי ישראל (3 למלכי יהודה) 6. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 7. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 8. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 9. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 10. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 11. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 12. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 13. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 14. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 15. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 16. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 17. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 18. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 19. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 20. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) 21. ס' דברי הימים למלכי יהודה (3 למלכי ישראל) v. ö. Steuernagel Einleitung § 81 és 84.

Ami pedig a Chizkijáhu-féle reformot illeti, épúgy megmagyarázható azon alapon is, hogy az uralkodási évek egybeesnek a naptári évvel. Azt különben Mahler (240) is lehetőnek tartja, hogy a II. Krón. 29., 3-ban említett év az első beszámítható év a babilóniai postdatálási módszer szerint. Az addig eltelt bizonytalan idő pedig az »uralkodás kezdete»-ként szerepel. Nem fogadható el azonban az az érvelése, amely szerint az utolsó synchronismusok azon nézet felé billentik a vizsgálódás mérlegét, amely szerint a naptári év nem esik egybe az uralkodás évével, mert a postdatálási módszer szerint a trónralépés nem jelenti az uralkodás első évét, hanem így kell azt érteni:

Chizkija 0. éve = Hósea 3. éve
 „ 1. éve = „ 4. éve
 „ 4. éve = „ 7. éve
 „ 6. éve = „ 9. éve

Igy tehát ezek a synchronismusok, ha azt vesszük alapul, hogy a naptári év egybeesik az uralkodási évvel, épen olyan tökéletesek és következetesek, mintha abból indulnánk ki, hogy a naptári év nem esik egybe az uralkodási évvel. Jósia peszách ünnepe valóban a bevégző ünnepségeket jelentheti, de feltételezhetjük, hogy Jósia, akiről II. Krón. 34., 3-ban azt olvassuk, hogy fiatal korában letért arról a rossz útról, amelyen elődei: Menásse és Amon jártak, a deuteronomium megtalálása után csak a végső símitásokat és kultuszbeli újításokat végezte el és niszán 14-én már befejezhette a reform alapvető újításait.¹⁶

A Mahler-féle elgondolás alapján egy nehézséget sikerülne eltüntetni. Azt olvassuk:

I. Kir. 15, 9-ben: Ászá trónralépése = Jerobeám 20. éve

I. Kir. 15, 25-ben: Ászá 2. éve = Nádáb trónralépése.

I. Kir. 15, 28-ban: Ászá 3. éve = Nádáb halála.

Ha az antedatálás módszerét követjük, akkor amennyiben Ászá trónralépése = Jerobeám 20. éve.

Ászá 3. éve = Nádáb trónralépése.

Ászá 4. éve = Nádáb halála.

A nemhéber forrásokban valóban megtaláljuk ezt a szöveget (Jos. Arch. VIII. 287. és H.-P.¹⁷ 246; H.-P. 19., 108, 246— I. Kir. 15., 28-hoz).

Az antedatálás módszere alapján három út áll előttünk: 1) Jerobeám uralkodási idejét kell egy évvel megrövidíteni, 22 helyett 21-et venni; 2) az említett synchronismusokat helyezni a maszorétikus szövegben megadott számok helyett; 3) apa és fiú

¹⁶ Kugler 140.

¹⁷ H. P. = Holmes—Parsons Vetus Testamentum Graecum cum variis lectionibus, Oxford 1798—1827.

együtturalkodására gondolni. A Mahler-féle metódus alapján pedig így képzelhetjük el ezt:

Jerobeám				Nádáb			Básá	
18	19	20	21	22	1	2	1	
1	2	3	1	2	3			
Ábija			Ászá					

Ez csak itt segítene, később azonban inkább nehezítené a helyes megoldásnak megtalálását. Ennek alapján legfeljebb csak arra gondolhatunk, hogy a birodalom kettéválását követő évtizedekben még nem alakult ki az antedatálás módszere, amely később otthonossá vált.

3. A synchronistikus történetírás.

A következő fejezetben felsorakozó adatok között számszerűleg is jelentős szerepük van a synchronismusoknak. Wellhausen¹⁸ még azt hiszi, hogy ezek igen megbízhatatlan forrásai a kronológiának: »Dass die Jahressummen objectiv gegeben sein müssen, versteht sich; aber die Synchronismen verdanken wir erst der Combination dessen, der die Reihen der Könige von Israel und Juda in dieser Weise zusammenstellte und sie in stete gegenseitige Beziehung brachte». Rühl¹⁹ pedig kiegészíti ezt »Weder hatten die Könige von Israel Veranlassung notieren zu lassen, welche Könige von Juda zu ihrer Zeit regierten, noch die von Juda, wer ihre Kollegen in Israel waren und wann diese wechselten». Rühlnek már módjában lett volna az úgynevezett »Babilóniai krónikát» megtekinteni,²⁰ amelyben láthatta volna, hogy ez a módszer már el volt terjedve abban a környezetben, ahol a zsidó történetírás kezdetei kialakultak. Sanda (II. 410.) már belátja ezt, de mégis arra az eredményre jut, hogy a synchronismusok használhatatlan állapotban maradtak ránk. »Die biblischen Synchronismen sind in einem heillosen Zustande und können bei der Rekonstruktion der Chronologie nicht in Betracht kommen». Lewy érdeme annak erélyes hangoztatása, hogy a synchronistikus elemek legalább is olyan régi és hiteles forrásai Juda és Izrael kronológiájának, mint az uralkodási éveket meghatározó számok. Hiszen az ásatások révén egy egészen a 12. századig (i. e.) visszamenő synchronistikus királylistát találtak, amely két szomszédos ország uralkodóinak viszonyát ismerteti. De szólaltassuk meg Lewy munkájából²¹ magának a »Babilóniai krónikának» néhány sorát, legalább német fordításban:

»Im Jahre 3. des Nabonassar, König von Babel, setzte sich Tiglatpileser in Assyrien auf den Thron. Im selben Jahre zog der König von Assyrien nach Akkad hinab und plünderte die

¹⁸ I. m. 610; Begriff 3.

¹⁹ Lewy 8.

²⁰ A Babilóniai Krónika fordítását már 1890-ben közzétette Schrader, Keilinschriftlicher Bibliothek II. 274.

²¹ I. m. 7. oldal.

Stadt Rabbilu und die Stadt Hamranu aus; auch führte er die Götter von Sapazza fort. Im 5. Jahre des Nabonassar: setzte sich Ummanigas in Elam auf den Thron.»

Láthatjuk ebből a néhány sorból is, hogy a babilóniai krónikás nemcsak a szomszédos AsszírIA eseményeit jegyzi fel, hanem a még kevésbé jelentős Élamban történő trónváltozást is figyelembe veszi. Véleményünk szerint a szentírásban a szinkronistikus módszer egyszerűen az aérát pótolja. Valamihez kellett az eseményeket hozzákapcsolni, nehogy a levegőben függjenek. Mi minden történet a szokásos időszámításhoz mérünk, nem érezzük tehát szükségességét annak, hogy más párhuzamos dátummal hozzuk azt összefüggésbe; de a szentírás krónikása előtt még nem állott ilyen vezérfonal.²² A szinkronistikus metóduS ezt pótolta. A hosszabb ideig uralkodó szomszédos testvérállam királyának uralkodási ideje szinte kinálkozott időmérőül. Nem jelenti azonban ez egyuttal azt, hogy a szinkronismuSok minden egyes számadata, mint olyan, megbízható és hiteles, hanem csak annyit, hogy ugyanolyan módon kell azt megbírálunk, mint e korszak kronológiájának bármely más adatát. A maszorétikus számok nagyobb része hibátlanul megmaradt az évezredek viszontagságai közepette, a kisebbik résznél pedig korrumpálódására, vagy idegen kezek beavatkozására kell gondolnunk. Épen ezért a szinkronismuSok első csoportját héber eredeti alakjában közöljük, mert hitelességük megítélésénél a stílusnak is szerepet kívánunk juttatni.

²² Az exodus-aera használatának elterjedtségét (I. Kir. 6, 1) nincs jogunk feltételezni.

A királyok korának kronológiai anyaga

1. Júda királyai

Királyok könyve

Kronikák

Nem héber források

	Uralkodott	Trónra- lépett			Trón- ralé- pett	Ural- kodott	Trón- ralé- pett	
Rechábeám	17 évet	41 é. k.	I. Kir. 14, 21.	II. Kró. 12, 13.		12		LXXB. I. Kir. 12, 24 a.
Abija	3 „		I. Kir. 15, 2.	II. Kró. 13, 2.		6, 16		LXXB.) I. Kir. 15, 1.
Aszá	41 „		I. Kir. 15, 10.	II. Kró. 16, 13.				LXXA.)
Jósafát	25 „	35 „	I. Kir. 22, 42.	II. Kró. 20, 31.				
Jóram	8 „	32 „	II. Kir. 8, 17.	II. Kró. 21, 5, 20.		40		LXX. B. A. I. Kir. 8, 17.
Acházja	1 „	22 „	II. Kir. 8, 26	II. Kró. 22, 2.	42		20	Kittel. II. Kró. 22, 2.
Atálja	6 „		II. Kir. 11, 1.	II. Kró. 22, 12.				
Jóás	40 „	7 „	II. Kir. 12, 2.	II. Kró. 24, 1.				
Amácja	29 „	25 „	II. Kir. 14, 2.	II. Kró. 25, 1.				
Uzzija	52 „	16 „	II. Kir. 15, 2.	II. Kró. 26, 3.				
Jótám	16 „	25 „	II. Kir. 15, 33.	II. Kró. 27, 1, 8.				
Acház	16 „	20 „	II. Kir. 16, 2.	II. Kró. 28, 1.			25	Kittel. II. Kró. 28, 1.
Chizkija	29 „	25 „	II. Kir. 18, 2.	II. Kró. 29, 1.				
Menásse	55 „	12 „	II. Kir. 21, 1.	II. Kró. 33, 1.				
Amon	2 „	22 „	II. Kir. 21, 19.	II. Kró. 33, 21.				
Jósia	31 „	8 „	II. Kir. 22, 1.	II. Kró. 34, 1.			18	Kittel. II. Kir. 22, 1.
Jóácház	3 hónapot	23 „	II. Kir. 23, 31.	II. Kró. 36, 2.				
Jójákim	11 évet	25 „	II. Kir. 23, 36.	II. Kró. 36, 5.				
Jójákin	3 hónapot*	18 „	II. Kir. 24, 8.	II. Kró. 36, 9.	8		18	Kittel. II. Kró. 36, 9.
Cidkija	11 évet	21 „	II. Kir. 24, 18.	II. Kró. 36, 11.				

* II. Kró. 36, 9 szerint 3 hónapot és 10 napot uralkodott. Nem lehetetlen, hogy a másoló a II. Kir. 24, 8-ban található trónra-lépési évet akarta leírni (שמנה עשרה), de az עשרה-t kifelejtette és a sorok közé utólagosan beírta. Innen pedig rossz helyre, az ושלשה הדימים szavak utáni helyre került. Egy későbbi olvasó nem találta értelmesnek a szöveget és így egészítette ki az értelmetlennek látszó עשרה szót: ועשרת ימים.

2 Izráel királyai

K i r á l y o k k ö n y v e

N e m h é b e r f o r r á s o k

	Uralkodott		Uralkodott	
Jerobeám	22 évet	1. Kir. 14, 20.		
Nádáb	2 „	1. Kir. 15, 25.		
Básá	24 „	1. Kir. 15, 33.		
Éla	2 „	1. Kir. 16, 8.		
Zimri	7 napot	1. Kir. 16, 15.		
Omri	12 évet	1. Kir. 16, 23.		
Acháb	22 „	1. Kir. 16, 29.		
Acházja	2 „	1. Kir. 22, 52.		
Jóram	12 „	II. Kir. 3, 1.		
Jéhu	28 „	II. Kir. 10, 36.	27 évet	Jos. Arch. IX, 160.
Jóácház	17 „	II. Kir. 13, 1.		
Jóás	16 „	II. Kir. 13, 10.	13 „	Szir.
II. Jerobeám	41 „	II. Kir. 14, 23.	40 „	Jos. Arch. IX. 205, 215. H-P. 242.
Zechárja	6 hónapot	II. Kir. 15, 8.		
Sállum	1 „	II. Kir. 15, 13.		
Menáchem	10 évet	II. Kir. 15, 17.	20 „	LXX H-P. 71, 245.
Pekáchja	2 „	II. Kir. 15, 23.	10 „	LXX AL.
Pekách	20 „	II. Kir. 15, 27.		
Hósea	9 „	II. Kir. 17, 1.		

3. Synchronismusok.

A maszorétikus szövegben.

A. (Júda és Izráel)

[1] I. Kir. 15, 1. (II. Krón 13, 1.)

Ábija trónralépése = Jerobeám 18. éve.

בשנת שמנה עשרה למלך ירבעם בן נבט מלך אבים על יהודה.

[2] I. Kir. 15, 9.

Ászá trónralépése = Jerobeám 20. éve.

ובשנת עשרים לירבעם מלך ישראל מלך אסא מלך יהודה.

[3] I. Kir. 15, 25.

Ászá 2. éve = Nádáb trónlépése.

ונדב בן ירבעם מלך על ישראל בשנת שתים לאסא מלך יהודה וימלך על ישראל שנתיים.

[4] I. Kir. 15, 28, 33.

Ászá 3. éve = Nádáb halála és Básá trónralépése.

וימתהו בעשא בשנת שלש לאסא מלך יהודה וימלך תחתיו. בשנת שלש לאסא מלך יהודה מלך בעשא בן אחיה על כל ישראל בתרצה עשרים וארבע שנה.

[5] I. Kir. 16, 8.

Ászá 26. éve = Éla trónralépése.

בשנת עשרים ושש שנה לאסא מלך יהודה מלך אלה בן בעשא על ישראל בתרצה שנתיים.

[6] I. Kir. 16, 10, 15.

Ászá 27. éve = Éla halála és Zimri trónralépése.

ויבא זמרי ויכהו וימיתהו בשנת עשרים ושבע לאסא מלך יהודה וימלך תחתיו. בשנת עשרים ושבע שנה לאסא מלך יהודה מלך זמרי שבעת ימים בתרצה.

[7] I. Kir. 16, 23.

Ászá 31. éve = Omri trónlépése.

בשנת שלשים ואחת שנה לאסא מלך יהודה מלך עמרי על ישראל שתים עשרה שנה בתרצה מלך שש שנים.

[8] I. Kir. 16, 29.

Ászá 38. éve = Ácháb trónralépése.

ואחאב בן עמרי מלך על ישראל בשנת שלשים ושמנה שנה לאסא מלך יהודה וימלך אחאב בן עמרי על ישראל בשמרון עשרים ושתים שנה.

[9] I. Kir. 22, 41.

Jósafát trónralépése = Ácháb 4. éve.

ויהושפט בן אסא מלך על יהודה בשנת ארבע לאחאב מלך ישראל.

[10] I. Kir. 22, 52.

Jósafát 17. éve = Ácházja trónralépése.

אחזיהו בן אחאב מלך על ישראל בשמרון בשנת שבע עשרה ליהושפט מלך יהודה וימלך על ישראל שנתיים.

[11] II. Kir. 3, 1.

Jósafát 18. éve = Jórám trónralépése.

ויהורם בן אחאב מלך על ישראל בשמרון בשנת שמנה עשרה ליהושפט מלך יהודה
וימלך שתים עשרה שנה.

[12] II. Kir. 8, 16.

Jórám trónralépése = Jórám 5. éve.

ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן
יהושפט מלך יהודה.

[13] II. Kir. 1, 17.

Jórám 2. éve = Jórám trónralépése.

וימת כדבר ה' אשר דבר אליהו וימלך יהורם תחתיו בשנת שתים ליהורם בן יהושפט
מלך יהודה כי לא היה לו בן.

[14] II. Kir. 9, 29.

Ácházja trónralépése = Jórám 11. éve.

ובשנת אחת עשרה שנה ליורם בן אחאב מלך אחזיה על יהודה.

[15] II. Kir. 8, 25.

Ácházja trónralépése = Jórám 12. éve.

בשנת שתים עשרה שנה ליורם בן אחאב מלך ישראל מלך אחזיהו בן יהורם מלך יהודה.

[16] II. Kir. 12, 2.

Jóás trónralépése = Jéhu 7. éve.

בשנת שבע ליהוא מלך יהואש וארבעים שנה מלך בירושלם ושם אמו צביה
מבאר שבע.

[17] II. Kir. 13, 1.

Jóás 23. éve = Jóácház trónralépése.

בשנת עשרים ושלש שנה ליואש בן אחזיהו מלך יהודה מלך יהואחז בן יהוא ער
ישראל בשמרון שבע עשרה שנה.

[18] II. Kir. 13, 10.

Jóás 37. éve = Jóás trónralépése.

בשנת שלשים ושבע שנה ליואש מלך יהודה מלך יהואש בן יהואחז על ישראל
בשמרון שש עשרה שנה.

[19] II. Kir. 14, 1.

Ámácja trónralépése = Jóás 2. éve.

בשנת שתים ליואש בן יואחז מלך ישראל מלך אמציהו בן יואש מלך יהודה

[20] II. Kir. 14, 23.

Ámácja 15. éve = II. Jerobeám trónralépése.

בשנת חמש עשרה שנה לאמציהו בן יואש מלך יהודה מלך ירבעם בן יואש מלך
ישראל בשמרון ארבעים ואחת שנה.

[21] II. Kir. 14, 17. (II. Krón. 25, 25.)

Ámácja túléli Jóást 15. esztendővel.

ויחי אמציהו בן יואש מלך יהודה אחרי מות יהואש בן יהואחז מלך ישראל חמש
עשרה שנה.

[22] II. Kir. 15, 1.

Uzzija (= Azarja) trónralépése = II. Jeróbeám 27. éve.

בשנת עשרים ושבע שנה לירבעם מלך ישראל מלך עזריה בן אמציה מלך יהודה.

[23] II. Kir. 15, 8.

Uzzija 38. éve = Zechárja trónralépése.

בשנת שלשים ושמנה שנה לעזריהו מלך יהודה מלך זכריהו בן ירבעם על ישראל בשמרון ששה חדשים.

[24] II. Kir. 15, 13.

Uzzija 39. éve = Sállum trónralépése.

שלום בן יבש מלך בשנת שלשים ותשע שנה לעזיה מלך יהודה וימלך ירה ימים בשמרון.

[25] II. Kir. 15, 17.

Uzzija 39. éve = Menáchem trónralépése.

בשנת שלשים ותשע שנה לעזריה מלך יהודה מלך מנחם בן גדי על ישראל עשר שנים בשמרון.

[26] II. Kir. 15, 23.

Uzzija 50. éve = Pekáchja trónralépése.

בשנת חמשים שנה לעזריה בן יהודה מלך פקחיה בן מנחם על ישראל בשמרון שנתים

[27] II. Kir. 15, 27.

Uzzija 52. éve = Pekách trónralépése.

בשנת חמשים ושתים שנה לעזריה מלך יהודה מלך פקה בן רמליהו על ישראל עשרים שנה.

[28] II. Kir. 15, 32.

Jótám trónralépése = Pekách 2. éve.

בשנת שתים לפקה בן רמליהו מלך ישראל מלך יותם בן עזיהו מלך יהודה.

[29] II. Kir. 15, 30.

Jótám 20. éve = Hósea trónralépése.

ויקשר קשר הושע בן אלה על פקה בן רמליהו ויכהו וימיתו וימלך תחתיו בשנת עשרים ליותם בן עזיהו.

[30] II. Kir. 16, 1.

Ácház trónralépése = Pekách 17. éve.

בשנת שבע עשרה שנה לפקה בן רמליהו מלך אחז בן יותם מלך יהודה.

[31] II. Kir. 17, 1.

Ácház 12. éve = Hósea trónralépése.

בשנת שתים עשרה לאחז מלך יהודה מלך הושע בן אלה בשמרון תשע שנים.

[32] II. Kir. 18, 1.

Chizkíja trónralépése = Hósea 3. éve.

ויהי בשנת שלש להושע בן אלה מלך ישראל מלך חזקיה בן אחז מלך יהודה.

[33] II. Kir. 18, 9.

Chizkíja 4. éve = Hósea 7. éve.

ויהי בשנה הרבעית למלך חזקיהו היא השנה השביעית להושע בן אלה מלך ישראל עלה שלמנאסר מלך אשור על שמרון ויצר עליה.

[34] II. Kir. 18, 10.

Chizkíja 6. éve = Hósea 9. éve.

וילכדה מקצה שלש שנים בשנת שש לחזקיה היא שנת תשע להושע מלך ישראל
נלכדה שמרון.

[35] II. Kró. 16, 1.

Ászá 36. éve = Háboru Básával.

בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשא מלך ישראל על יהודה ויבן את
הרמה לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה.

Aa. (Júda és Ujbabilónia)

1. Jójákim 4. éve = II. Nebuchadnecár 1. éve Jer. 25, 1.
2. Cidkija 10. „ = II. Nebuchadnecár 18. „ Jer. 32, 1.
3. Cidkija 11. „ = II. Nebuchadnecár 19. „ Jer. 52, 12,
és II, Kir. 25, 8.
4. Fogságbavitel = II. Nebuchadnecár 7. „ Jer. 52, 28.
5. Jójákin fogságbavitele = II. Nebuchadnecár 8. „ II. Kir. 24, 12.
6. Fogságbavitel = II. Nebuchadnecár 18. „ Jer. 52, 29.
7. Fogságbavitel = II. Nebuchadnecár 23. „ Jer. 52, 30.
8. Jójákin száműzetésének 12. éve. = Megérkezik a menekültek csapata Babilóniába. Jech.²³ 33, 21
9. Jójákin 37. éve = Awel-Marcuk trónralépése. II. Kir. 25
27, Jer. 52, 31.

A nemhéber forrásokban

B) Júda és Izráel

1. Ábija halála = Jerobeám 24. éve I. Kir. 15, 8. LXXB.
2. Ászá trónralépése = Jerobeám 24. éve I. Kir. 15, 9. LXX BL,
3. Ásza 3. éve = Nádáb trónralépése. Joseph. Arch. VIII.
287 és H-P. 246.
4. Ászá 4. éve = Nádáb halála. H-P. 19, 081, 246, — I.
Kir. 15, 28-hoz.
5. Ászá 20. éve = Éla trónralépése. I. Kir. 16, 6. LXX B.
6. Ászá 27. éve = Omri „ I, Kir. 16, 23. LXX
H-P. 71, 121, 245, 247 és Cod. N.
7. Ászá 30. éve = Omri trónralépése Jos. Arch. VIII, 312.
8. Jósafát trónralépése = Omri 11. éve I. Kir. 28a. LXX B.
9. Josafát 2. éve = Ácháb trónralépése. I. Kir. 16, 29. LXX B.
10. Jósafát 22. „ = Jórám trónralépése. II. Kir. 3, 1. LXX
H-P. 71, 245.

²³ Nem használható fel a többi Jechezkielnél található hasonló dátum
(1, 2: 8, 1; 20, 1; 24, 1; 29, 1; 26, 1; 30, 20; 31, 1; 32, 1, 17.; 40, 1; 29, 17)

11. Josafát 24. éve = Ácházja trónralépése I. Kir. 22, 52. LXX L.
12. Jórám trónralépése = Jórám 1. éve II. Kir. 8, 16. LXX H-P. 56, 246.
13. Ácházja trónralép. = Jórám 11. éve II. Kir. 8, 25. LXX L. és Szir.
14. Átalja 2. éve = Jéhu trónralépése II. Kir. 10, 36. H-P. 19, 82. 93, 108. (Lagarde Lucian-szöveg)
15. Jóás 21. éve = Jóácház trónralépése Jos. Arch. IX. 173.
16. Jóás 39. „ = Jóás „ II. Kir. 13, 10. LXX. 64, 71, 74, 92, 106, 119, 120, 121, 134, 144, 158, 236, 242, 243, 244, 247.
17. Ámácja 14. éve = Háboru Jóással. Jos. Arch. IX, 203.
18. Ámácja 11. „ = II. Jerobeámtrónralépése. Jos. Arch. IX, 205.
19. Uzzija trónralépése = II. Jerobeám 14. éve Jos. Arch. IX. 216.
20. Uzzija „ = II. Jerobeám 15. „ II. Kir. 15, 1, LXX H-P. L. 71, 245.
21. Uzzija 28. éve = Zechárja trónralépése II. Kir. 15, 8. LXX H-P. 44, 52, 71, 74, 92, 106, 120, 134, 144, 236, 242, 245.
22. Uzzija 29. éve = Zechárja trónralépése 2 LXX Mss. Sanda II, 181. szerint.
23. Uzzija 39. éve = Zechárja trónralépése II. Kir. 15, 8. LXX H-P. 71, 245.
24. Jótám 2. éve = Hósea trónralépése II. Kir. 15, 30. Szir.
25. Ácház trónralépése = Pekách 18. éve. II. Kir. 16, 1. Szir.
26. Ácház 10. éve = Hósea trónralépése II. Kir. 17, 1. LXX. H-P. 44, 82.
27. Chizkija trónralépése = Hósea 4. éve Jos. Arch. IX. 260.
28. Chizkija „ = Hósea 5. éve II. Kir. 18, 1. LXX. H-P. 71, 245.
29. Chizkija 7. éve = Szamária elfoglalása Jos. Arch. IX. 278.
30. Chizkija 8. éve = Szamária „ LXX (Lewy 20.)
31. Ászá 38. éve = Háboru Básával. Kittel II. Kró. 16, 1-hez.
32. Ászá 30. éve = Háboru Básával. Kittel II. Kró. 16, 1-hez.

Bb. (Júda és Ujbabilónia.)

1. Jójákim 4. éve = II. Nebuchadnekar trónralépése. Jos. Arch. X, 84.
2. Jójákim 8. éve = II. Nebuchadnekar 4. éve. Jos. Arch. X. 87.
3. A szentély elpusztítása = II. Nebuchadnekar 18. éve Jos. Arch. X, 146.
4. Jójákin száműzetésének 11. éve = Jeruzsálem pusztulása. Jech. 33. 21, 8 Mss. LXX. és Szir.

4) Az asszir-babilóni adatok.

A szentírás, annak fordításai és Josephus Archeológiája mellett a legjelentősebb és a leghasznosabban értékesíthető adatok az asszir és babilóniai történelem anyagából kerülnek ki. Mivel az asszir-babilóni kronológia aránylag megbízható alapokon nyugszik, alkalmas arra is, hogy a zsidó királyok kronológiájában bizonyos mértékben irányítson és utbaigazítson bennünket. Nem szabad azonban túlzásba vinni a bizalmat ez adatok iránt sem, mert kisebb-nagyobb ingadozás itt is feltételezhető, sőt tapasztalható.²⁴ Fontosabb uralkodók és uralkodási idejük:²⁵

Asszír.

III. Szalmanasszar	858-824	(859-825)
V. Samsi-Adad	823-810	(824-812)
Szemiramisz	809-806	(811-808)
III. Adadnirari	805-782	(807-783)
IV. Szalmanasszar	781-772	(782-773)
III. Assurdan	771-754	(772-764)
V. Assurnirari	753-746	(754-747)
III. Tiglatpíleszer	745-727	(746-728)
V. Szalmanasszar	727-722	(727-723)
II. Sarrukin	721-705	(722-706)
Szancherib	705-681	(705-682)
Aszarchaddon	680-669	(681-669)

Babilónia.

II. Marduk-apal-iddin	722-711	Musezib-Marduk	692-689
II. Sarrukin	710-706	Szancherib	688-681
Szancherib	705-704	Aszarchaddon	681-669
II. Marduk-zakir-sumi	703	Samas-sum-ukin	668-648
II. Marduk-appal-iddin	703	Kandalanu	647-626
Belibni	702-700	Nabopalasszar	685-605
Assur-nadin-sumi	699-694	II. Nebukadnecar	604-562
Nergal-usezib	693	Awel-Marduk	561-560

²⁴ Mahler már rámutat (311), hogy az asszir adatok sem mentesek a hibáktól. Helyes uton járunk, ha nem bizzuk magunkat vakon ezen adatok tanuskodásaira.

²⁵ Az uralkodási éveket Weidner adatai alapján közöljük. (Függelék-Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien. Zweiter Band. Heidelberg 1925* című művéhez. *Die Könige von Babylonien und Assyrien* von Ernst F. Weidner). Érdekes, hogy ebben az időrendi listában már módosította Weidner előbbi művében adott számokat. Zárójelben közlöm az eltérő számokat, melyeket saját művéből (Weidner, *Die Könige von Assyrien*, Leipzig 1921) vettem. Feltűnő eltérés a két felsorolás között az, hogy a másodikban IV. Adadnirari kimarad, aki az első lista szerint 763—755 között uralkodott volna. A babi-

Az assziri adatok közül csak azokat emeljük ki, melyek dátumokhoz fűződnek. Követjük a források megadásában Jirku kitűnő munkáját.²⁶

1) III. Szalmanassar²⁷ assziri uralkodó uralmának 6. évében a karkari ütközetben megveri Adad-idri (II. Benhadad?) sziri királyt és annak szövetségeseit, közöttük Acháb (mat) Szirilait (aki Acháb, az izraelita lenne) is.

Meg kell jegyezni, hogy ennek az eseménynek a szentírásban semmi nyoma sincsen. Így ezt kellő óvatossággal kell fogadnunk, már azért is, mert több forrásból ismeretes, amelyek egymástól mind a legyőzött uralkodók felsorolásában, mind a megölt ellenség száma tekintetében eltérnek. »Acháb mat Szirilait»-t csak az egyik forrás említi. Az egyikben 25000 a megölt ellenséges katonák száma, a másikban pedig 25500. Kétséges továbbá, hogy ez az Acháb azonos-e Achábbal, Izráel királyával. Egyébként ez az ütközet 854-ben (i. e.), mások szerint 853—52-ben történt.

2) III. Szalmanassar uralkodásának 18. évében adót kap többek között »Ja-u-a apal Humri»-től. Ez a »Ja-u-a» Jéhu assziri neve lenne. »Apal Humri» azt jelenti, hogy Omri fia. Az assziri forrás megbízhatóságának rövására kell tehát ezt a pontatlanságot írni. Ebből mindenesetre látszik, hogy az assziri krónikások nem igen törődtek azzal, hogy adófizető országaik úinaszűális kérdéseivel foglalkozzanak, hanem hibás értesülésekkel is megelégedtek.

Erre az eseményre utal talán II. Kir. 10., 31—33., ahonnan megtudjuk, hogy Jéhu Chazaellal, Damaszkusz királyával hadilábon áll. Az assziri feliratokból pedig világosan kitűnik, hogy III. Szalmanassar Chazael ellen vonul. Eszerint Jéhu vagy azért fizet adót az assziri uralkodónak, hogy ellenségétől, Chazaeltől, szabadítsa meg, vagy pedig Chazael sziri király azért van ellenséges viszonyban Jéhuval, mert az nem akar társa lenni az asszirok elleni küzdelemben. Ennek az adófizetésnek a dátumát 842., illetve 841. nyarára teszik (Jirku 169—70.).

3) III. Tiglápileszer²⁸ assziri király uralkodásának 8. évében (738. i. e.) Menáchemtől sarcot szed (Minichimi al Szamerinai). Ez nagy jelentőséggel bír, mert ez, az előbbi kettővel ellentétben, a szentírásban világosan megtalálható. II. Kir. 15, 19: **בא פול מלך אשור על הארץ ויתן מנחם לפול אלה בכר כסף להיות ידיו אתו להחזיקה ממלכה בידו** Ez tehát eddig az egyetlen adat, amely kiinduló pontként használható a kronológiában.

Ióniai adatokat változatlanul hagyta Weidner, csak III. Marduk—apal-iddinből másodikat csinál. Láthatjuk már ebből is, hogy elhamarkodott lenne az assziri kronológia alapján egy egész pontos, hónapokra megegyező megoldást konstruálni, mert a dátumok még itt sincsenek egész pontosan tisztázva.

²⁶ Nem kronológiai értelemben követjük, hanem csak a szövegek közreadásában, mert Jirku (Altorientalischer Kommentar zum Alt. Test. Leipzig 1923.) számadatai és az uralkodók meghatározásai szintén eltérnek Weidnerétől.

²⁷ Jirku (159) szerint 859—824-ben uralkodott.

²⁸ Jirku (173) szerint IV. Tiglápileszer volt ez az uralkodó.

4) III. Tiglátpileser uralkodásának 14. évében Hóseát ülteti Izráel trónjára. »Da sie Pakacha, ihren König, gestürzt hatten, setzte ich A-u-si über sie. 10. Talente Gold (. . .) Talente Silber empfang ich von ihnen».²⁹ A szentírás is hasonlóképen mondja el az eseményeket: Kir. 15., 29—30.

29 בימי פקה מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון . . .
30 ויקשר קשר הושע בן אלה על פקה בן רמליהו ויכהו וימיתו וימלך תחתיו.

III. Tiglátpileser legyőzi Pekáchet. A legyőzött ellen összeesküvést sző Hósea, ki nyilvánvalóan az asszir párt exponense lehet és őt szívesen erősíti meg a trónján a győző asszir uralkodó. Az esemény 732—31-re tehető.³⁰

5) III. Sarrukin (Szargon) asszir király trónralépésének az évében elfoglalja Somrót. Ez 722-re vagy 721-re esik.³¹ A szentírás nem említi Szargont, mint Somrón elfoglalóját (Jes. 20., 1-ben nem mint ilyen szerepel), Szalmanasszárról mondja (II. Kir. 18, 9), hogy Somrót ostromolta. A maszorétikus szöveg már sejteti, hogy az elfoglalást nem Szalmanasszar végezte, mert וילכדה »elfoglalták»-ot olvas. Érdekesek Szargon értesítései, mert az elhurcoltak számát is közlik: »Die Stadt Samerina (Samarien) belagerte und eroberte ich. 27,290 Leute, die darin wohnten, führte ich fort. 50 Streitwagen erwählte ich unter ihnen und liess die übrigen. — Meinen Statthalter setzte ich über sie und eine Abgabe wie an den früheren König legte ich ihnen auf».³²

6) Szancherib asszir uralkodó a harmadik hadjáratában (mely körülbelül 701-re tehető) Chizkiját adófizetésre kényszeríti, Jeruzsálemet körülfogja, de meghódítani nem képes. Hosszasan és többször emlékezik meg erről felirataiban: »... Und Hazakiau vom Lande Jauda, der sich meinem Joche nicht gebeugt hatte, — 46 seiner befestigten Städte und die kleinen Städte in ihrer Umgebung, die nicht zu zählen waren, . . . belagerte und eroberte ich. 200.150 Menschen, gross und klein, männlich und weiblich, Pferde, Maultiere, Esel, Kamele, Rinder und Kleinvieh ohne Zahl führte ich aus ihnen fort und betrachtete sie als Beute. Ihn selbst (Hizkija) sperrte ich wie einen Käfigvogel in seiner Hauptstadt Ursallimu ein. Wälle warf ich gegen ihn auf, und wer aus seinem Stadttore heraus wollte, den trieb ich zurück».³³

Ennek az eseménynek a szentírásban sok tér jut. II. Kir. 18. és 19. fejezetei, II. Krón. 32. (Jes. 36., 37. fejezetek,)

A fenti hat esemény datálható. Ezeket kívül még sok utalás történik Juda és Izrael királyaira, illetve zsidó történelmi eseményekre, de ezek kronológiai szempontból nem értékesíthetők.

²⁹ Jirku 173.

³⁰ Begrich 101.

³¹ Begrich 98.

³² Jirku 175.

³³ Jirku 177.

5. Az egyiptomi anyag.

Az egyiptomi párhuzamok nem bírnak a mi témánk szempontjából nagyobb jelentőséggel, mert épen abban a korban, amelyben a zsidó kronológiában legbizonytalanabb alapokon állunk, az egyiptomi kronológia sincs kellőképpen tisztázva. A következő egyiptomi uralkodók jönnek számításba.

1) Sisak, I. Kir. 14., 25; II. Kró, 12., 9. Rechábéám 5 éve — Sisak Jeruzsálem ellen vonul.

2) Zerach II. Kró. 14., 8. Ászá ellen vonul, megütközik vele; vesztes marad és elmenekül.

3) Szo סוּא II. Kir. 17., 4. Egyiptomi forrásokban nem mutatható ki teljes biztossággal. Talán azonos a II. Szargon által említett Szib-evel.

4) Tirhaka, II. Kir. 19., 9. Szancherib ellen vonul.

5) Nechó. II. Kir. 23., 29. kk. II. Kró 35., 20; Jósiát megöli a karkemisi csatában. Sisak uralkodását 945—924-re teszik.³⁴ (I. Sosenk.). A karnaki templom falán levő feliratán említést tesz a palesztinai hadjáratáról.)³⁵

Csak 712-ben lett Egyiptom királya, Szabakó, aki valószínűleg azonos a bibliai Szó-val. Hóseával kapcsolatban csak így érthető meg a szereplése: »und somit wäre סוּא מלך מצרים so zu übersetzen. Seve der (spätere) König von Ägypten«. (Mahler, 318.) Ugyanez vonatkoznék Tirhakára is, aki csak 689-ben lépett Egyiptom trónjára. 701-ben tehát még csak מלך כוש Ethiopia királya volt (II. Kir. 19., 9.). Nechó uralkodása 611—605. évek között állapítottatik meg, ami a zsidó kronológiával összhangban áll.³⁶

Amint láttuk, ezek az adatok csak kis mértékben használhatók a zsidó kronológiai nehézségek megoldásánál. Legfeljebb csak kiegészítő szerepük lehet.

³⁴ Mahler [318] szerint 950-ben kezdte uralkodását.

³⁵ Jirku 156.

³⁶ Mahler 318.

Táblázat

I z r á e l		Synchr.	J ú d a	Idősz. előtt
			Rechábeám 1	942
			2	941
			3	940
			4	939
			5	938
			6	937
			7	936
			8	935
			9	934
			10	933
			11	932
			12	931
			13	930
			14	929
			15	928
			16	927
			17	926
		A. 1.	Ábija 1	925
			2	924
		A. 2.	Ászá 1 = 3	923
Nádáb 1		A. 3.	2	922
Básá 1	Nádáb 2 = 22	A. 4.	3	921
	Básá 2		4	920
	3		5	919
	4		6	918
	5		7	917
	6		8	916
	7		9	915
	8		10	914
	9		11	913
	10		12	912
	11		13	911
	12		14	910
	13		15	909
	14		16	908
	15		17	907
	16		18	906
	17		19	905
	18		20	904
	19		21	903
	20		22	902
	21		23	901
	22		24	900
	23		25	899
	Éla 1 = 24	A. 5.	26	898
(Zimri) Tibni 1	Omri 1 = 2	A. 6.B6.	27	897
2	2		28	896
3	3		29	895
4	4		30	894
5	5	A. 7.	31	893
	6		32	892
	7		33	891
	8		34	890
	9		35	889
	10		36	888
	11		37	887

I z r á e l	Synchr.	J ú d a	Idősz. előtt
Ácháb 1=12	A. 8,	Ászá 38	886
2		39	885
3		40	884
4	A. 9.	Jósafát 1=41	883
5		2	882
6		3	881
7		4	880
8		5	879
9		6	878
10		7	877
11		8	876
12		9	875
13		10	874
14		11	873
15		12	872
16		13	871
17		14	870
18		15	869
19		16	868
Ácházja 1=20	A. 10.	17	867
Jórám 1=2(21)	A. 11.	18	866
2=(22)		19	865
3		20	864
4		21	863
5	A. 12.	22	Jórám 1 862
6		23	2 861
7		24	3 860
8		Jórám 4=25	859
9		5	858
10		6	857
11		7	856
Jéhu 1=12	A. 15.	Ácházja 1=8	855
2		Átálja 1	854
3		2	853
4		3	852
5		4	851
6		5	850
7	A. 16.	Jóás 1=6	849
8		2	848
9		3	847
10		4	846
11		5	845
12		6	844
13		7	843
14		8	842
15		9	841
16		10	840
17		11	839
18		12	838
19		13	837
20		14	836
21		15	835
22		16	834
23		17	833
24		18	832
25		19	831
26		20	830

I z r á e l		Synchr.	J ú d a		Idősz. előtt
	Jéhu 27		Jóás 21		829
	28		22		828
	Jóácház 1	A. 17.	23		827
	2		24		826
	3		25		825
	4		26		824
	5		27		823
	6		28		822
	7		29		821
	8		30		820
	9		31		819
	10		32		818
	11		33		817
	12		34		816
	13		35		815
	14		36		814
Jóás 1	15	A. 18	37		813
2	16	A. 19	38	Amácja 1	812
	Jóás 3=17		39	2	811
	4		Amácja 3=40		810
	5		4		809
	6		5		808
	7		6		807
	8		7		806
	9		8		805
	10		9		804
	11		10		803
	12		11		802
	13		12		801
	14		13		800
	15		14		799
	II Jerobeám 1=16	A. 20	15		798
	2		16		797
	3		17		796
	4		18	Uzzija 1	795
	5		19	2	794
	6		20	3	793
	7		21	4	792
	8		22	5	791
	9		23	6	790
	10		24	7	989
	11		25	8	788
	12		26	9	787
	13		27	10	786
	14		28	11	785
	15	A. 21 B 20	Uzzija 12=29		784
	16		13		783
	17		14		782
	18		15		781
	19		16		780
	20		17		779
	21		18		778
	22		19		777
	23		20		776
	24		21		775
	25		22		774

I z r á e l		Synchr.	J ú d a		Idősz. előtt
	II. Jerobeám 26		Uzzija 23		773
	27		24		772
	28		25		771
	29		26		770
	30		7		769
	31		28		768
	32		29		767
	33		30		766
	34		31		765
	35		32		764
	36		33		763
	37		34		762
	38		35		761
	39		36		760
	40		37		759
	Zechária=41	A. 23.	38		758
Sállum	Menáchem 1	A. 24. 25.	39		757
	2		40		756
	3		41		755
	4		42		754
	5		43		753
	6		44		752
	7		45		751
Pekách	1 8		46		750
	2 9	A. 28.	47	Jótám 1	749
	3 10		48	2	748
	4 (11)		49	3	747
	5 (12)		50	4	746
	6 (13)		51	5	745
	7 (14)		Jótám 6=52		744
	8 (15)		7		743
	9 (16)		8		742
	10 (17)		9	Ácház 1	741
	11 (18)		10	2	740
	12 (19)		11	3	739
	13 Pekachja 1=(20)		12	4	738
	Pekách 14=2		13	5	737
	15		14	6	736
	16		15	7	735
	17 A. 30.		Ácház 8=16		734
	18		9		733
	19		10		732
	Hósea 0=20		11		731
	1 A. 29. 31.		12		730
	2		13		729
	3		14		728
	4		15		727
	5 B. 28.		Chizkija 0=16		726
	6		1		725
	7		2		724
	8		3		723
	9		4		722

722	=	Chizkija	4.	éve
697	=	Chizkija	29.	„ = Menásse 0. éve.
696	=	Menásse	1.	„
642	=	Menásse	55.	„ = Ámon 0. éve.
641	=	Ámon	1.	„
640	=	Ámon	2.	„ = Jósia 0. éve.
639	=	Jósia	1.	„
609	=	Jósia	31.	„ = Jóácház 0. éve = Jójákim 0. éve.
608	=	Jójákim	1.	„
598	=	Jójákim	11.	„ = Jójákin 0. éve = Cidkija 0. éve.
597	=	Cidkija	1.	„
587	=	Cidkija	11.	„

Megoldási kísérletek.

Az ismertetett anyag alig áthidalható nehézségeket rejt magában. A »Táblázat«, amelyet előrebocsátottunk, már azt a képet adja, amely e tanulmány írójának a megoldási kísérlete. Azért adjuk azonban már itt, mert alkalmas arra is, hogy általa az adott nehézségek megértését megkönnyítsük. A következő fejezetben térünk rá a »Táblázat« magyarázatára és megindokolására.

A nehézségek már akkor felmerülnek, ha csak a Királyok könyve maszorétikus számait akarjuk összhangba hozni egymással. Elmélyülnek, ha a Krónikák könyvének számadataival is összehasonlítjuk, de ha az asszir párhuzamos dátumokat is tekintetbe vesszük, még sokkal nehezebb az egyeztetés.

1) Toszefta és a Széder Olam Rabba.¹

Már a tannákat és az ámorákat is foglalkoztatta ez a kérdés. Nem érdektelenek azok a kísérletek sem, melyekkel a középkori exegéták próbálták a kérdést megoldani. (Rási, Redák, Rálbág, stb.) Nem kívánunk ezekkel bővebben foglalkozni, mert ez egy külön, terjedelmes tanulmányt venne igénybe. Kiemeljük a Toszefta (Szóta XII. 1—4. ed, s Zuckerman del 316—317,) érdekes fejtegetéseit. Idézi II. Krón. 16., 1 (A 35)-et, amely szerint Ászá 36. évében háboruskodik Básával. Megkérdezi.

וכי אפשר לומר כן והלא אסא קבר את בעשא בשנת עשרים ושש למלכו.
Mondható ez? Hiszen Ászá 26. évében meghalt Básá (lásd a Táblázatot.)

Felelet: Ez a 36. év megfelel annak a 36. évnek, ami eltelt Salamonnak az egyiptomi királyleánnyal való házasságától a birodalom kettéválásáig és annak a 36. évnek, ameddig Aram királyai elnyomják a Dávid-házból származó uralkodókat. A Széder Olám pedig hozzáteszi ehhez, hogy ezt a 36. évet Salamon halálától kell számolni, tehát Ászának a 16. éve értendő alatta.³⁷

³⁷ Ed. B. Ratner (Wilna 1897) 69 oldal: לכך נאמר בשנת שלשים ושש למלכות אסא בשנת שש עשרה לאסא

2) Észrevesz a Toszefta két synchronismus között fennálló ellentétet:

A. 12. Jórám b. Jósafát trónralépése = Jórám b. Ácháb 5. éve.

A. 13. „ „ „ 2. éve = „ „ „ trónralépése

Felelet: Jósafátnak már 7 évvel azeiótt meg kellett volna halnia, Achábbal együtt (I. Kir. 22., 32.) csak azért menekült meg, mert Istenhez fohászzkodott és megtért. Ettől kezdve az uralkodási éveit Jórámnak számították be. Az A. 13. synchronismust tehát e szerint kell értelmezni.

3) II. Királyok 8., 26. szerint Acházja 22 éves korában lép trónra; II. Krónikák 22., 2. értesítése azonban 42 éves korában ülteti trónra. Ezen fennakad a Toszefta. Joggal. Hiszen Acházja atyja 32 éves korában lépett trónra és 8 évi uralkodás után meghalt 40 éves korában. Eszerint a fiú két évvel idősebb az apjánál. A feleletben ezt a 42. évet is visszafelé számítja.

4) I. Krón. 5., 17-ben együtt szerepel Jótám b. Uzzija II. Jerobeám. Lehetséges ez? Hiszen Uzzija túlélte II. Jerobeámot és még három királyát Izráelnek, azután következhetett csak Jótám? Ugy értendő a dolog, hogy azon idő alatt míg Uzzija belpoklos volt, Jótám már helyette uralkodott.

Mindezeket a Széder Olám felveszi és más nehézségeket is tapasztal. Kiemeljük:

1) Mit jelent az? (II. Kir. 14., 22.) אחרי שכב המלך עם אבותיו
Hogy Uzzija már atyja uralkodási éve alatt is részt vett az uralkodásban.³⁸

2) II. Jerobeám is együtt uralkodott egy évet az apjával, mert az áll וירבעם ישב על כסאו (II. Kir. 13, 13,) Ez azt jelenti, hogy már atyja életében ült a trónján.³⁹

3) Uzzija trónralépése = II. Jerobeám 27. éve. (II. Kir. 15., 1.) Lehetséges ez? Hiszen ezek együtt uralkodtak. Felelet: אלא שמלך מלכות מנוגעת ami minden valószínűség szerint azt jelentheti, hogy együtt uralkodhatott részint az apjával, részint a fiával.⁴⁰

4) Feltűnik a Széder Olám szerzőjének az, hogy Hósea trónralépése két különböző dátumhoz van fűzve:⁴¹

II. Kir. 15, 30 Jótám 20. éve = Hósea trónralépése

II. Kir. 17, 1 Ácház 12 „ = „ „

Ez a két synchronismus nemcsak egymással áll ellentétben, hanem II. Kir. 15., 33. (= II. Krón. 27., 1. 8., érdekes, itt kétszer áll ugyanaz, mintha hangsúlyozni akarná ezt a tényt, pole-

³⁸ Ratner 77: אלא שמלך בימי אבותיו

³⁹ Ratner 78. אלא שירבעם מלך בימי אביו שנה אחת שנאמר וירבעם ישב על כסאו

⁴⁰ Ratner 78. Rási szerint: שמלך מלכות מנוגעת למדנו שנתנגע בשנת כ"ו, למלכותו, Redák II. Kir. 15, 1-hez a מלכות מנוגעת kifejezést együtturalkodás értelmében használja.

⁴¹ Ratner 96.

mizálva II. Kir. 15., 30. értesülésével) adatával is, amely szerint Jótám csak 16 évet uralkodott. Az egyik felelet szerint Jótám idejében el volt a dolog határozva, a másik szerint inkább számolta a biblia Jótám évei szerint, aki sírban volt, mint az életben levő Acház évei szerint, aki tudvalevően a bűnös uralkodók közé tartozott.

5) A második synchronismus további nehézségeket okoz a Széder Olámnak. Hiszen Hóseának már Acház 4. évében trónra kellett volna lépni. Nem talál más megoldást, mint Hósea éveinek a meghosszabítását.⁴²

Láthatjuk ezen néhány példából, hogy már a talmudi korban tisztában voltak a királyok kora kronológiájának nehézségeivel. Észrevették azon synchronismusok ellentétességét, amelyek legtöbb bajt okozzák. A nehézségeket eltüntető feleleteik között azok érdemelnek figyelmet, amelyek úgy segítenek a bajokon, hogy apa és fiú együtturalkodását (Mitregentenschaft) tételezik fel. A Széder Olám nyomdokain haladtak a középkori zsidó exegeták. A részletesebb kutatások révén még sok rejtett nehézségre jöttek rá és a maguk módján meg is magyarázták azokat.

2) Modern kutatók.

A dolgozat elején közölt összeállítás képet ad a kérdés irodalmának nagyságáról. Itt csak néhány jellegzetes képviselőjét akarom egész röviden ismertetni. Már említettük Wellhausen véleményét a synchronismusokról, aki azt tartotta, hogy azokat a királyok uralkodási éveiből számították ki. Krey⁴³ már az uralkodási évek megadását is mesterkéltnek tekinti. Érvei:

a) A Jerobeám—Jórám periódusban bizonyos számok ismétlődnek. Kétszer találkozunk a 22. számmal (Jerobeám, Acháb), kétszer a 12. számmal (Omri, Jórám), háromszor a 2. számmal (Nádáb, Éla, Acházja), kétszer követi a 22. számot a 2. szám (Jerobeám—Nádáb, Acháb—Acházja), kétszer követi a 2. számot a 12. (Éla—Omri, Acházja—Jórám).

b) Ha Izráel hat utolsó királyának összegét (41, esetleg 42) egyenlő részekre osztjuk, úgy minden királyra 7 év jut ($6 \times 7 = 42$).

c) Jéhutól Hóseáig az uralkodási évek 144 évet tesznek ki, vagyis 12×12 .

d) Ha Éla uralkodását 0. évnek vesszük, akkor a négy első uralkodó ideje 48, a négy Omri-házból származó uralkodási éveinek összege is 48 év, $2 \times 48 = 96$; $96 : 8 = 12$. Minden uralkodóra Jerobeámtól Jórámig 12 év esik.

e) Ha Éla éveit 0-nak vesszük, akkor az uralkodási évek összege 240 évet tesz ki, ami épen a fele 480-nak (ennyi telt el az egyiptomi kivonulástól az első szentély felavatásáig, I. Kir. 6., 1.) Ha azt vesszük alapul, hogy minden király 12 évet

⁴² Ratner 98: אפשר לומר כן והלא הוא מלך משנת ארבע לאחו אלא מה ת"ס
תשע עונות תשע עונות למרדו.

⁴³ I. m. Az egész dolgozat 4^{1/4} oldalt foglal magában. Jelentősége abban

uralkodott (mint Jeróbeámtól Jórámig), akkor $18 \times 12 = 216$ jön ki, de úgy kezelték az uralkodó sort, mintha húszan lettek volna és így jött ki $20 \times 12 = 240$.

Ezen fantasztikus számítási kombinációk alapján jut arra az eredményre, hogy a királyok uralkodási éveinek száma nem hagyományon alapszik, hanem különböző számolási műveleteken, amelyeket később eszeltek ki.

Minden elfogulatlan kutató aláírhatja Begrich 12 jogosan kemény bírálatát: »Es fragt sich sehr, ob man diesen Gedankengänge eine wirkliche Aufdeckung der Sachlage erblicken kann und ob man nicht das »höchst Geheimnissvolle« bei dem Verfasser statt bei dem biblischen Chronologen zu suchen hat».

Egész másirányú megoldást keresett Mahler nagy tekintélynek örvendő, hatalmas művében, amely a zsidó kronológia egész területét felöleli. Felsorakoztatja az összes asszír és más idegen forrásokból merithető adatokat. Egy olyan rendszert konstruál, amely a maszorétikus szöveggel számol. A zsidó adatok között fennálló főbb ellentéteket, a régi zsidó exegéták szellemét követve, úgy igyekszik kiküszöbölni, hogy apa és fiú egytturalkodását veszi fel. Sikerül neki egy olyan kronológiai táblázatot összeállítani, amely a királyok uralkodási éveit mindenütt a maszorétikus számok adatai szerint adja meg s mely a synchronismusok legnagyobb részét is tekintetbe veszi. Ezzel szemben teljesen figyelmen kívül hagyja az összes nem-maszorétikus számokat. Nem hozza továbbá rendszerét összhangba az Acháb-féle asszír adaton kívül, egyik legfontosabb asszír dátummal, amely szerint Menáchem 738-ban, III. Tiglátpileszernek adót fizetett, holott ez a szentírásban világosan megvan (II. Kir. 15., 19.). Igaz, hogy azt feltételezhetjük, hogy פול מלך אשור úgy is érthető lehet, hogy: »Pul, aki később Asszír királya lett». Tiglatpileszer így, mint asszír hadvezér, szedte Menáchemtől (aki Mahler szerint 762—752. években uralkodott) sarcot, de akkor egy másik Menáchemet kell feltételeznünk, aki 738-ban III. Tiglatpileszer asszír királynak uralkodásának 8. évében élt. Ilyen második Menáchemről azonban semmit sem tudunk.⁴⁴

Elkerülhetetlen nehézségeket okoz Mahler kronológiája az utolsó Juda-beli királyok korában is, mert szerinte:

Menasse	reg.	55 Jahre :	699-644 v. Ch.
Amon	„	2 „ :	643-641 „
Josia	„	31 „ :	640-609 „
Joachas	„	3 Monate:	609 „
Jojakim	„	11 Jahre :	608-597 „
Jojachin	„	3 Monate:	597 „
Zidkija	„	11 Jahre :	597-587 „

rejlik, hogy Wellhausen (Bleck, Einleitungjának 4. kiadásában) és Stade (Gesichte Israels) az ő elméletét tovább fejlesztették. Hasonló utakon, hasonló eredményre jutottak. V. ö. Begrich 10.

⁴⁴ Oppert elképzelhetőnek tartja, hogy egy ilyen létezett v. ö. Mahler 278.

Még, ha a postdatálás módszerét követjük is, amely szerint az uralkodási évek kronológiai szempontból teljes évekként kezelhetők, akkor sem jutunk semmiképen Chizkijától 587-ig el. (Cidkija 11. éve.) Lássuk, hogy mi lenne az eredmény, ha Mahler számaiból indulunk ki.

700	= Chizkija 29 éve	= Menásse 0 éve	
699		= Menásse 1 „	
645	= Menásse 55 éve	= Ámon 0 „	
644		= Ámon 1 „	
643	= Ámon 2 éve	= Jósia 0 „	
642		= Jósia 1 „	
612	= Jósia 31 éve	= Jóácház 0 „	= Jójákim 0 éve
611		= Jójákim 1 „	
601	= Jójákim 11 éve	= Jójákin 0 „	= Cidkija 0 éve
600		= Cidkija 1 „	
590		= Cidkija 11 „	

Igy is egy *három* éves hiány keletkezik, holott e rendszer szerint össze lehet adni az uralkodási éveket $55+2+31+11+11=110$. $700-110=590$.

De még ezt a 110 évet is kisebbiteni kell, ha Mahler metódusából indulunk ki, mert az uralkodók utolsó éve valószínűleg töredék év és ennek folytán Cidkija 11. évével még az 590-ik évig sem jutunk el. T. i., ha Menássét 699. elején lépteti trónra (amire kényszerülve van, mert Chizkija 29. éve betölti a 700. évet), akkor legjobb esetben 645-ig nyulik le Menásse uralma, nem pedig 644-ig. Továbbra is a legkedvezőbb eshetőséget véve alapul, Ámon uralkodása a 644. és 643. évet veheti igénybe. Így tehát a 642., a 641. és a 640. év egy része, ahonnan Jósia uralkodásának kezdetét számítja, üresen marad. Jobb esetben tehát egy 2—3 éves spatiumot kell feltételeznünk, de valószínűleg 3—5 éves hiány is előállana. Ennek a hiánynak eltüntetésére, amely nyilvánvalóan ekerüli Mahler figyelmét, egyelőre nincs más módunkban, mint hogy Chizkija uralmának a végét a lehető legalkalmasabb időpontra: 697. évre tegyük.

A kronológia legújabb jelentős alkotása Lic. Joachim Begrich, a marburgi egyetem magántanárának munkája. Művét nagy felkészültséggel, széles alapokra fektetve, írta meg. A nemmaszorétikus számokat is belevonva a kutatásba, arra az eredményre jut, hogy a Királyok könyve öt különböző krónikából merített és ennek az öt krónikának maradványa lenne az egymástól eltérő maszorétikus és nemmaszorétikus számadatok nagy tömege. Az öt krónikának megfelelően öt összefüggő számsor állítható össze, amelyek azonban itt-ott hibás számokat és variánsokat is felmutatnak. A táblázat, amit a munka végén ad, egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a bíráló az ellenőrző munkát könnyen elvégezze. Csatlakozhatunk Kuhl bírálatának szavaihoz: »Gegen-

über dieser sehr scharfsinnig aufgemachten Berechnung, die zunächst eigentlich mehr *frappiert als überzeugt*, wird es hier und da nicht an Einwendungen fehlen, wenn sie als ganzes auch Anerkennung finden wird». (Or. Lit. Zeit. 1932., 35. évf., 7. szám, 475.). Mivel azonban, ha a nemmaszorétikus számoknak *csak a valószínűségnek* megfelelő szerepet adván, a héber szövegeket igen kismértékű javítás útján *egy rendszerre is visszavezethetjük*, a számok legnagyobb részét, inkább ezt az egyszerű és ennél fogva valószínűbb utat fogjuk választani.⁴⁵

A „Táblázat” magyarázata

A következő szempontok vezettek arra a megoldásra, melyet a fenti Táblázatban lefektettünk és e fejezetben részletesen még fogunk indokolni.

1) A maszorétikus szöveget tekinthetjük e kor kronológiája legmegbízhatóbb forrásának. Nem jelenti ez azonban azt, hogy kivétel nélkül minden számot úgy kell tekinteni, hogy az érintetlenül maradt ránk. A Királyok könyve és a Krónikák közötti számos eltérés mutatja, hogy kisebb korrumpálódást már a legrégebb időkben fel kell tételezni. Például (II. Kir. 8., 26.) 22 helyett (II. Kró. 22, 2.) 42; (II. Kir. 24, 8.) 18 helyett (II. Kró. 36, 9.) 8. és esetleg 16. helyett (II. Kró. 16, 1.) 36. olvasatot látjuk. Ugyanilyen alapon későbbi szövegrongálásra is gondolhatunk.

2) Az asszír adatok közül figyelembe vesszük azokat, melyek a szentírásban is megtalálják a párhuzamukat. Nem tekintünk azonban kritika nélkül minden jelentkező külső adatot kiindulási időpontnak. — Épen ezért figyelmen kívül hagyjuk az 1. asszír adatot (Acháb = Szalmanassar 6. éve).

3) A nehézségek kiküszöbölésére elsősorban a szentírás fordításaiban megőrzött számokat kell felhasználni, amelyek minden valószínűség szerint a sok helytelen számadat mellett megőrizhettek olyan számokat is, melyek a maszorétikus szövegben korrumpálódtak.

A birodalom kettészakadásától az első templom pusztulásáig terjedő kort a legcélszerűbben három korszakra oszthatjuk:

1) Rechábeám—Jerobeámtól Jéhu trónralépéséig.

A maszorétikus szövegben 16 synchronismus tartozik e korszakhoz (A. 1—15. és 35.), a nem héber forrásokból pedig 15 (B. 1—13., és 31., 32.). Ha végignézünk a Juda-beli kolumnán, egész Jórám uralkodásának kezdetéig semmi akadályra nem találunk. Ha Jórám uralkodásának kezdetét már Jósafát 22. évétől számítjuk, akkor ez az egy nehézség is eltűnik. Erre pedig a szentírás jogot ad, mert II. Kir. 8., 16-ban ezt olvassuk:

ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן יהושפט מלך יהודה.

⁴⁵ Sanda egyszerűen félretolja ezeket a számokat (240) „Die griechische Varianten sind wertlos und können im Kommentar nachgesehen werden“

»Jórám Acháb fiának, Izráel királyának 5. évében és Jósáfát Juda királyának (idejében) trónralépett Jórám b. Jósáfát». Ez a vers mutatja, hogy Jórám uralkodása már az apja életében megkezdődött. Nem vesszük azonban az A. 13., 14. és 35. synchr. figyelembe. Említettük már, hogy synchronismusokat azért közöljük eredeti szövegben, mert a stilusnak is szerepet kívánunk adni a hitelesség megállapításánál. A formula eredeti alakja ez lehetett:

(1) בשנת שנה ל מלך יהודה מלך על ישראל

(2) בשנת שנה ל מלך ישראל מלך מלך יהודה

Ez az alapformula. Érdekes lesz megfigyelni, hogy épen azok a synchronismusok, amelyek nem így vannak formulázva, okozzák a legtöbb nehézséget. A 35. synchr., mivel a Krónikák-ból vétetik, nem jön számításba, mert a Krónikák stilus szempontjából igen sok vonásban elütnek a Királyok könyvétől.⁴⁶ Hasonlítsuk össze azonban az A. 13. synchronismust az A. 12-vel, rögtön tapasztalhatjuk, hogy az A. 12. híven követi a közös formulát, az A. 13. pedig egészen más képet ad. A tulajdonképeni synchronismus בשנת שנים ליהורם ונני kiegészítő megjegyzés benyomását kelti. Ott (II. Kir. 1., 17.) különben is inkább Elija próféta cselekedeteinek elbeszélése a főcél. Ha a be nem illesztett A. 14. synchr. vetjük össze az elfogadott A. 15. synchr.-al, akkor ugyanazt tapasztaljuk. Mig az A. 15. szinte tökéletes, mintapéldánya a synchronismusoknak, addig az A. 14. egy hiányos példa. [מלך ישראל] מלך אחזיה [בן יהורם] [מלך] יהודה

A zárójelbe tett szavak hiányzanak. Érthető tehát, ha az A. 13. és 14-el szemben már stilisztikai indokokból is az A. 12. és 15-t tartjuk helyeseknek.

Az »Izráel» kolumnán már vannak komolyabb akadályok. Az első akadályt, mint »Az uralkodási évek beszámítása» c. szakaszban megállapítottuk, a Mahler-féle számítási módszerrel ki lehetne küszöbölni. Az antedatálás elveinek fentartása mellett három módon háríthatjuk el az akadályt, vagy Jeróbeám 22. évéből 21-et csinálunk, (Ilyen eltérést az imént láttunk a 14. és 15. synchr. között, 11. és 12-es helyett), vagy azt tételezzük fel, hogy Jeróbeám érezvén, hogy fia leendő trónralépése nincs biztosítva, utolsó éveiben maga mellé ültette a trónra. Eszerint Nádáb csak hónapokkal élte volna túl az atyja halálát. Végül még egy mód kínálkozik a nehézségek elkerülésére, hogy a B. 3., 4. synchr. helyezzük a maszorétikus synchronismusok helyébe. Ennek azonban az a hátránya, hogy később zavart okoz. Meg kell még jegyezni, hogy az A. 3., 4. synchronismus stilusa is eltér a formulától. A másik nehézség Acháb uralmának végén keletkezik. A megoldás legegyszerűbb módja az, ha a synchronismusok alapján Acháb uralkodását 22 helyett 20 évre tesszük. Az A. 10.

⁴⁶ V. ö. Kropat; Die Syntax des Autors der Chronik. Giessen 1909.

és 11. synchronismus miatt talán nem érdemes ezt a rövidítést megkockáztatni, de a többi számmal csak így hozható összhangba. A maszorétikus synchronismusokat az A. 13., 14. és 35. kivételével sikerül biztosítani, ha Acháb uralkodása 20 esztendeig tart.

Nézzük most már meg a nemmaszorétikus számokat, melyek véleményünk szerint a maszorétikus számokkal valamilyen összefüggésben kell, hogy legyenek. Összefüggést találunk továbbá a nem héber forrásokban megadott uralkodási idő és a synchronismusok között.⁴⁷ Keletkezésük úgy magyarázható, hogy egy fordító, vagy másoló észrevett egy tényleges vagy egy látszólagos ellentétet a maszorétikus szövegben és azt a maga módján kijavította. Nem számolt azonban azzal, hogy ez a »javítás« más helyen zavart okozhat. Az is feltételezhető, hogy a görög szöveg korrumpálódása is okozója lett egyik-másik új szám keletkezésének és mivel itt tartalmilag összefüggő számokról van szó, mindenféle avatott és avatatlan kezek közreműködésére számítani lehet.⁴⁸ Az ilyen könnyűnek látszó javítgatások szinte csábíthatták a régieket.

Vegyük alapul azt, hogy Abija 3 évéből valamilyen módon 6 lett (az שלש középből kiesett a ל), ez tovább romolhatott és így keletkezett az az olvasat, amely Abijának nem 6, hanem 16 évet tulajdonít. De maradjunk a 6-nál. Ha Abija 0=Jeróbeám 18, akkor ehhez hozzáadtak hatot, így keletkezett az a B. 1. synchronismus, amely már Jeróbeám 24. évéről beszél. Ennek következménye a B. 2. B. 3., 4. valószínűleg az A. 3., 4-et akarja javítani. B. 5. A. 5-ből keletkezett (26—6=20). Ilyen-szerű kiesést már a maszorétikus szövegben magában is tapasztalhattunk. B. 6. kiegészíti a maszorétikus szöveget. B. 7. párja az A. 7-nek. Vagy kiesett az egyes, vagy más számítási mód szerint számol. B. 8. vagy abból indul ki, hogy Aszá 31=Omri 1, Aszá 40=Omri 10, tehát Omri 11=Jósafát 1 (Aszá 41.). Ebből következik B. 9=Jósafát 2. (Omri 12.), =Acháb 1. Ha pedig Achábnak 20 évet tulajdonított, amire megvan a lehetőség, akkor Jósafát 21=Acházja 1; Jósafát 22=Acházja 2. (Jórám 1.). Ezzel megmagyarázható B. 10., B. 11., szerzője pedig kiindulva abból, hogy Jósafát 2=Acháb 1. (B 9.), Achábnak 22 teljes évet számolva, arra az eredményre jutott, hogy Jósafát 24=Acházja trónralépése. Ennek a folytatása B. 12., mely szerint a két Jórám egyidejűleg lép trónra. B. 13. (az A. 14. alapján) javító szándékkal elrontja az A. 15. synchronismust. B. 31., 32. minden számolási művelet nélkül, elírás folytán keletkezhetett, ugyancsak az az adat, hogy Rechábeám 12 évet ural-

⁴⁷ Ha visszavezetjük ezeket a számokat a maszorétikus számokra, nem végzünk hiábavaló munkát, mert ezzel valószínűtlenné tesszük azt a föltevést, amely szerint a nemmaszorétikus számok is esetleg a maszorétikus számokkal egyenértékű régi héber számoknak a maradványai.

⁴⁸ Nem lehetetlen, hogy az is hozzájárult a számok félremagyarázásához, hogy nem voltak tisztában a szentirási krónikások kronológiai módszereivel.

kodott volna. Számítás révén rájött valaki, hogy Jórám csak 4 évet uralkodott egyedül. Ezt a szövegbe is beírta, ami később 40-re változott.

Az természetesen nem bizonyítható, hogy ép ezen az úton és így következtek egymásból a nem héber források eltérő adatai. Ez csak egy kísérlet, ami azon alapszik, hogy ezek az eltérések összefüggésben vannak ugyan egymással és a maszorétikus számokkal, de nem egyszerre keletkeztek és nem egy ember kezétől származnak.

2) Jéhu-Atáljától Izráel birodalmának pusztulásáig.

Az előbbi kornál sokkal súlyosabb természetű akadályokat gördít a kutatás elé ez a korszak. Különösen súlyos problémák merülnek fel e korszak második felében. Már a maszorétikus szöveg sok ellentétes adatot tartalmaz, amelyeket, amint már láttuk, a Toszeita és a Széder Olám is észrevett és úgy próbált megoldani, hogy az apa és fiu együtturalkodását tétélezte fel. A maszorétikus szövegben sorban az első nehézségeket az A. 18. synchr. adja, mely szerint Jóás 37. évében trónralépett az Izráelbeli Jóás, holott ez az év még csak Jóácház 15. évének felel meg. Ezt már Rasi tapasztalja (II. Kir. 13., 10.):

מקרא זה מוכחש משני צדדים ולא מצאתי לו מתקן שהיה לו לומר שלשים ותשע שהרי עמד אביו בשנת כ"ג ליואש ומלך י"ז שנה נמצא שמת בשנה ל"ט ליואש ועוד הא אמור למטה בענין בשנת שותים ליואש בן יהואחז מלך ישראל מלך אמציה בן יואש מלך יהודה. נמצא שעמד יואש בן יהואחז בשנת מ' ליואש שהיתה שנה אחרונה לו ובשנה שנייה ליואש בן יהואחז מלך אמציה ואף כי תאמר שומלך אמציה בשנת מות אביו וקרא הכתוב בשנת שותים ליואש למדת שלא מלך יואש מלך ישראל עד שנת ל"ט של יואש מלך יהודה.

Ez két oldalról is megmagyarázható. Helyes lett volna: Jóás 39 éve = Jóás 1 éve. Hiszen az atyja Jóás 23 évében lépett trónra és 17 évet uralkodott. Eszerint Jóás 39. évében halt meg. Azt olvassuk továbbá II. Kir. 14., 1-ben (A. 19.), hogy Amácja trónralépése = Jóás 2 éve, amiből az tűnik ki, hogy Jóás b. Jóácház Jóás 40. évében lépett trónra, ami az ő utolsó éve volt és Jóás b. Jóácház 2. évében trónralépett Amácja. De ha azt tétélezzük fel, hogy Amácja már atyja halálzási évében trónralépett s ezt az évet nevezi a szentírás Jóás második évének, akkor is Jóás 39. évében kellett neki trónralépni (nem pedig a 37. évében, mint ahogy a szentírásban olvassuk).

Amit Rási javasol, azt egyrészt Josephus már úgy oldotta meg (B. 15. synchr.), hogy Jóás 21. évében lépteti trónra Jóácház, aminek lehetővé tételére Jéhu 28 évi uralkodását megrovidíti egy évvel. (Jóás 21 = Jéhu utolsó, azaz 27. éve = Jóácház 1 éve, tehát Jóás 37 éve = Jóácház utolsó, azaz 17 éve = Jóás 1 éve). (A maszorétikus 23. év helyett.) A LXX. Jóás 17. Jóácház uralmát nem Jóás 37. évétől, hanem a 39. évétől számítja, a szir fordítás pedig Jóás maszorétikus 16 évéből 13-at csinál, ami szintén nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy ezt a

torlódást elkerülje. Nincs azonban kizárva, hogy helyes tradíció alapszik és a maszorétikus szöveg 16 éve valóban 13-ból keletkezett (שלש-ból kiesik a 4, lásd Abija uralkodási éveinél, ahol helyes 3 számból lesz a LXX. helytelen 6 száma). Ha synchronismusokhoz (A. 18., 19.) ragaszkodunk és a maszorétikus szövegben megadott uralkodási éveket is hitelesnek tartjuk, akkor csak azt kell feltételeznünk, hogy Jóácház, Izráel királya, már uralkodásának 15. évében fiát, Jóást is maga mellé ültette a trónra. Talán ennek az eseménynek a hatása alatt Jóás, Juda királya a következő évben, uralkodásának 38. évében, az ő fiát szintén trónraültette.

Amidőn a nemmaszorétikus szövegek számainak értelmezését fogjuk tárgyalni, visszatérünk ezekre a kérdésekre, most pedig vegyük számba a maszorétikus szöveg további feltűnő eltéréseit.

Kövessük a synchronismusokat:

A.19. Ámácja trónralépése = Jóás 2. éve

A.20 Ámácja 15. éve = II. Jerobeám trónralépése.

A.21 Ámácja tuléli = Jóást 15 esztendővel.

Ezek szerint így kellene folytatódni:

Uzzija trónralépése = II. Jeróbeám 15. éve (I. B. 20 synchronismust). Ehelyett azonban azt találjuk:

A. 22 Uzzija trónralépése = Jeróbeám 27. éve.

Ámácja halála és Uzzija trónralépése között egy 11—12 éves ürt támad. Ha ezt az ürt tudomásul vesszük és folytatjuk a synchronismusok keresztülvitelét, akkor így kellene lenni:

Uzzija 15. éve = II. Jerobeám halála (41. éve)

Uzzija 15. „ = Zechárja trónralépése

Ehelyett azonban úgy van tovább:

A. 23. Uzzija 38. éve = Zechárja trónralépése,

II. Jeróbeám halála és Zechárja trónralépése közt egy 22—23. éves ürt találunk. A következő synchronismusok postdatálást véve alapul, egy ideig összhangba erőszakolhatók.⁴⁹

A.24 Uzzija 39. éve = Sállum trónralépése

A.25 Uzzija 39. „ = Menáchem 0. éve

A.26 Uzzija 50. „ = Pekáchja trónralépése (1. éve)

A.27 Uzzija 52. „ = Pekách trónralépése (1. éve)

A.28 Jótám 1. „ = Pekách 2. éve

A.29 Jótám 20. „ = Hósea trónralépése

Ez utóbbi nem csak azért okoz bajt, mert a szentírás szövege szerint Jótám csak 16 évet uralkodott, hanem azért is, mert eszerint Hóseának már Acház 4. évében trónra kellett volna lépni, nem pedig Acház 12. évében, amint azt az A. 31. synchronismus állítja. (A. 30. Acház trónralépésére = Pekách 17. éve, kisebb nehézséget okoz). Pekách és Hósea uralkodása közt

⁴⁹ V. ö. a 7-ik jegyzettel.

egy 8—9 éves interregnumot kell megállapítani.⁵⁰ Nincs más mód, mint az uralkodásokat úgy elképzelni, hogy apa és fiú együtt uralkodtak. Miként az előbbi korszakban is találtunk egy ilyen adatot Jósafátnál (II. Kir. 8., 16), úgy itt is találunk egy ilyen célzást (II. Kir. 15., 5):

וינגע ה' את המלך ויהי מצרע עד יום מותו וישב
בבית־ההמשית ויתם בן המלך על הבית ושפט את עם הארץ.

Jótám tehát már atyjának, Uzzijának az életében a trónon ült. Jogos ennek alapján az a feltevés, hogy nála és utódánál is lehet ilyen együtturalkodásra gondolni. Így oldják meg a kérdést a régi zsidó kommentátorok a Széder Olám kezdeményezééből kiindulva. A nem zsidó történelmi források pedig még fokozottabb összevonásokra kényszerítenek bennünket, különösen a »Juda« kolumnában. Az Amácja és Uzzija közötti ür kitöltésére legalkalmasabbnak látszik a Táblázaton látható összevonás, Amácja 18. évében már trónraültetik Uzziját (II. Jeróbeám 4 éve), II. Jeróbeám 15. évében egyeduralkodóvá válik, miután már közel 12. évig az apja mellett uralkodott. Az ő 38. éve (II. Jeróbeám 41. éve) Zechárja trónralépésének éve.⁵¹ A következő év elején trónra lép Sallum, akit még ugyanazon évben Menáchem követ. Ezáltal eltűnt az az ür is, ami II. Jeróbeám és Zechárja között volt a synchronismusok szerint. A Pekách és Hósea közötti interregnumot úgy lehet elkerülni, ha azt tételezzük fel, hogy Jótám is trónra ültette a saját fiát életében. Erre talán az indíthatta, hogy érezte azt a nagy veszedelmet, mely Asszíria felől jött, Izráelt véglegesen eltüntette a térképről és kevésen mulott, hogy Juda is Izráel sorsára nem jutott. De ha már mindenképen összevonásokra szorulunk, helyesebb ezeket az összevonásokat úgy eszközölni, hogy ezáltal a szentírásban megadott számok az asszir adatokkal is megegyezzenek.⁵²

A hat asszir dátumhoz kötött adat közül négy erre a korszakra esik. Az előbbi korra eső 1. számú adatot arra való tekintettel, hogy nincs bizonyítva a zsidó történelemmel való összefüggése, illetve hitelessége, nem vettük figyelembe.⁵³ A második adatot, amely szerint III. Szalmanasszár legyőzöttjei között Jéhu Ja-u-a apai Humri = Jéhu, »Omri fia«?) megtalálható, figye-

⁵⁰ Graetz még így is hiszi (565) Note 19 „So bleibt auch hier nur die von mehreren Chronologen vorgeschlagene Ausgleichung übrig, dass zwischen Pekach und Hosea ein Interregnum anzunehmen sei“.

⁵¹ Itt úgy kell elképzelni a helyzetet, hogy egyik sem uralkodott az év elején. Ilyen zavaros időben elhíhető az is, hogy nem is alkalmazták a rendes beszámítási módszert.

⁵² Amit már említettünk, hogy ezt az egyeztetést csak nagyjában kell venni és *ideiglenesnek* tekinteni, mert az asszir kronológiai kutatások talán még arra vezethetnek, hogy ez asszir adatokat is lényegesen meg lehet változtatni. Ebben az esetben újabb kombinációkra van szükség.

⁵³ Érdekes Mahler (286) föltevése, aki Jéhu egyik hadvezérét sejtí ebben az Áchában.

lembe vesszük. Nem tesszük azonban az adófizetés dátumát Jéhu uralkodásának elejére, mint azok, akik már az Acháb-féle adatot is hitélésnek tartják, hanem körülbelül Jéhu uralmának 15. évére. Ez különben sem befolyásolja a kérdést nagy mértékben. Azt ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy III. Szalmanasz-szar »iródeákja» egy feltétlenül megbizhatatlan egyéniség lehetett, akiről azt is fel lehetne tételezni, hogy amint itt az adófizető király apjának nevét hibásan adja, esetleg az előbbi adatban magát a legyőzött uralkodó nevét adja tévesen.

Összehasonlíthatatlanul nagyobb a szerepük a következő dátumoknak:

- (3) III. Tiglápileszer 8. évében adót kap Menáchemtől 738 idős. előtt
- (4) III. Tiglápileszer 14. évében trónraülteti Hóseát. 732/31 „ „
- (5) III. Sarrukin trónralépésének évében elfoglalja

Szamáriát

722/21 idős. előtt

Menáchem uralkodásának utolsó évétől Pekách bukásáig ezek szerinti legfeljebb hét év telik el, holott a szentírás adatai szerint Menáchem után még Pekáchja uralkodott két évet és Pekách 20 évet. 731. és 722. közé ha a postdatálást vesszük alapul, elhelyezhetjük Hósea 9 évét. Izráelben elég volna így Pekách uralkodási éveit, amint a Táblázatunkon is látszik, 13—14 évvel meg rövidíteni, de ezzel még nem érnénk el célunkat, mert a »Juda» kolumnában áthidalhatatlan akadályokba ütköznénk. T. i. az A, 25. szerint Menáchem trónralépése Uzzija 39. éve, ha a postdatálást vesszük alapul, akkor Menáchem 10. éve = Uzzija 49. éve lenne. Izráel pusztulásáig pedig csak 16 év maradna. (737—722.) Ebbe a keretbe sehogyssem szoríthatjuk belé Uzzija 3 évét (50—52), Jótám 16 évét, Acház 16 évét és Chizkija 6 évét; azt a 38-41 évet, amire szükségünk volna. Az együtturalkodás feltételezésével sem jutunk helyes eredményre, mert egy 16 éves kereibe még így sem tudunk 38—41 évet elhelyezni, A legelfogadhatóbb megoldásnak az látszott, hogy Menáchem uralkodási éveit a LXX. alapján 10-ről (עשר) 20-ra (עשרים) tegyük. Ezáltal valahogyan járható utat kapunk.

Mindenesetre figyelmen kívül kell hagynunk az A. 26. és 27. synchronismusokat. Ezek talán későbbi számítgatások eredményei, melyek azon alapulnak, hogy Menáchem csak 10 évet uralkodott. Ezen synchronismusok nehézségeire már a 7. jegyzetben utaltunk. A másik nehézség, amely akkor áll elő, ha ragaszkodunk Pekách 20. évéhez. Ez elkerülhető, ha úgy képzeljük el, hogy Menáchem utolsó éveiben a szir párt jelöltje, Pekách, már Izráel királyaként szerepeltette magát és mikor Pekáchja meggyilkolása után trónra jutott, a régi éveit beszámították, így Acház egyeduralmának kezdete az ő 17-ik évébe esne. Az A. 28. pedig, amely jellegénél fogva hasonlít az A. 26. és 27.-hez (l. 7. jegyzet), ennek a hatása alatt került be a Királyok könyvébe. Ismerve Izráel politikai helyzetének akkor már igen zilált állapotát, elképzelhetjük, hogy Pekách melékuralkodó volt Menáchem uralkodása alatt. Kér-

désessé teszi ezt a föltevést II. Királyok 15., 25. értesítése, amely szerint Pekách hadvezére, (שלש = der Oberst. Jirku) volt Pekáchjának. Azt talán el lehet képzelni, hogy miután uralmának végén Menáchem Tiglápileszer asszír király kegyeit megnyerte, Pekách is a Menachem-dinasztia szolgálatába lépett, de az első adott alkalommal a néhány hónapos uralkodót (a két év csak az antedatálás módszere folytán keletkezik) elteszi láb alól és nyíltan Asszírria ellen fordul. Hogy egy ilyen mellékuralkodó szerepelt Judában, azt Jesája prófétától tudjuk meg (7., 6.). Érdekes, hogy ezt a Ben Tobal nevű trónkövetelőt éppen Pekách akarta Juda trónjára ültetni. A maga ilyenirányú működésének sikerein buzdulhatott fel. Acház 12. éve valószínűleg Hósea első évének felel meg. Egy a tényekről megfélelkező synchronismust beillesztő glosszátor azután megfélelkezett arról, hogy Jótám csak 16 évet uralkodott és utánaszámolván, rájött, hogy Hósea 1 tulajdonképpen Jótám 20. évében lépett trónra. Különbösen a stilusa is elárulja, hogy itt egy későbbi szerző toldalékáról lehet szó. Az A. 32. synchronismus, mint olyan, egészen eredetinek mutatkozik, de a LXX. számadatát kell hitelesnek tekinteni, amely szerint Hósea 5. éve = Chizkija trónralépése. Ezt az olvasatot az támogatja főképpen, hogy ezzel sikerül az egész következő korszak uralkodóinak évszámait biztosabb alapokra fektetni és elkerülni azt a nehézséget, amit Mahler számainál tapasztaltunk. Mert ha Chizkija uralkodását így két évvel későbbben kezdhethetjük meg, akkor — mivel itt már feltételezhetjük a postdatálás módszerét, — még egy évet nyerünk. Ez a három év éppen elegendő a mutatkozó hiány kitöltésére. Az utolsó két synchronismusra elég egy pillantást vetni, hogy meggyőződjünk azok mesterkéltségi stilusáról és ezáltal másodrendű voltáról is.

A nemhéber synchronismusok közül a B. 14—30. tartozik e korszakhoz. Inkább javításokat tartalmaznak, de éppen ezért még nagyobb óvatossággal kell azokat kezelni, mert valószínű, hogy több helyen tudatos javításokról lehet szó. Így ugyanis igen könnyű volt felismerni a nehézségeket és a megoldás is elég könnyűnek mutatkozott. Ilyen javításnak tekinthető a B. 15. és 16., továbbá a B. 21. és 22., mert ha Uzzija trónralépése (B. 19) = Jeróbeám 14. éve, akkor antedatálás alapján valóban Uzzija 28. éve (B. 21.) = Zechárja trónralépése. (B. 21. 22. A. 23. 24. synchr.-kat szeretné kijavítani. B. 14., 17., 23., 25, 27., 29, 30. variánsoknak tekinthetők. Korrumpálódásnak eredménye a B. 24. (20—0) 26. (12 — 2 = 10) és a B. 18. B. 28. helyes régi hagyományt őrzött meg, mely alapján a maszorétikus szöveg javítható, amint helyes hagyományt őrzött meg az a LXX. szöveg, amely Menáchemnek 10 helyett 20 évet tulajdonít. A Pekáchjának tulajdonított tíz év valószínűleg elírás eredménye.

3) *Izráel birodalmának pusztulásától Juda elbukásáig.*

E korszak aránylag könnyebb problémákat állít a krono-

lógia elé, mert Izráel történetével összekapcsoló synchronismusok nem nehezítik meg az elképzelést. Ha Chizkija uralmának végét 697-re tesszük, a későbbi uralkodók évszámai beilleszthetők a rendelkezésre álló időbe. Csak a Chizkija—Szancherib összetűzés okoz némi zavart. Könnyebb természetűek a korszak vége felé felmerülő akadályok.

Ha Forrer⁵⁴ asszir-babilóniai kronológiai kutatása alapján követjük az eseményeket, arra az érdekes eredményre jutunk, hogy Szancherib ismeretes betörése Chizkija uralkodásának 14 éve helyett (II. Kir. 18., 3; Jes.) körülbelül a 24. évére esik. Így képzelhetjük el a dolgot:

J u d a		AsszírIA trónján		Babilónia trónján	
722	Chizkája 4. éve	III. Sarrukin 0	= V. Szamanaszar 5	Ululai 5	
721	„ 5 „	„ 1		III. Marduk-apal-iddin 1	
710	„ 16 „	„ 12		„ 12	
709	„ 17 „	„ 13		III. Sarrukin 1	
705	„ 21 „	Szancherib 0	III. Sarrukin 17	Szancherib 0	
704	„ 22 „	Szancherib 1		Szancherib 1	
703	„ 23 „	„ 2		Szancherib 2	II. Mard.-zakir-S. 1 hó III. Mard.-apal-id 9 hó
702	„ 24 „	„ 3		Belibni 1	

Ezen elírás feltételezése fölöslegessé tesz sok más kalandos és valószínűtlen megoldási kísérletet.⁵⁵

Az antedatálás és postdatálás közötti különbség megmagyarázza az eltérő adatokat, melyek II. Nebuchadneccár synchronismusainál találhatók.

Ha úgy vesszük, hogy Jójákim 4. éve = Nebuchadneccár 0. éve (trónralépésének éve, Bb. 1.) (605), akkor ebből következik, hogy Jójákim 8. éve = Nebuchadneccár 4. éve (Bb. 2.), a szentély elpusztítása Nebuchadneccár 18. éve (Bb. 3., 2.). Ide illeszthető még be az Aa, 4. és 6. is. Ha pedig azt tételezzük fel, hogy Jójákim 4. éve = Nebuchadneccár 1. éve (Aa. 1.), akkor helyesek ezek az adatok: Cidkija 10. = Nebuchadneccár 18. (Aa. 2.), Cidkija 11. = Nebuchadneccár 19. (Aa. 3.), Jójákim fogság-bavitele = Nebuchadneccár 8. éve (Aa. 5.).

⁵⁴ Zur Chronologie der neuassyrischer Zeit. Leipzig 1916.

⁵⁵ Klostermann (Geschichte des Volkes Israel 206) erre a számra gondol. V. ö. M. Theresia Breme, Ezechias und Senacherib. Freiburg im Breisgau 1906. 85. o.

*Az uralkodók időrendi táblázata:**Júda uralkodói:*

Rechábeám	942-926	
Ábija	925-923	
Ászá	923-883	
Jósafát	883-859	(862-859)
Jórám	859-855	
Ácházja	855	
Átálja	854-849	
Jóás	849-810	(812-810)
Ámácja	810-784	(795-784)
Uzzija	784-744	(749-744)
Jótám	744-734	(741-734)
Ácház	734-726	
Chizkija	726-697	
Menásse	697-642	
Ámon	642-640	
Jósia	640-609	
Jóácház	609	
Jójákim	609-598	
Jójákin	598	
Cidkija	598-587	

Izráel uralkodói:

Jerobeám	942-921	(922-921)
Nádáb	922-921	
Básá	921-898	
Éla	898-897	
Zimri	897	
Tibni	897-893	
Omri	897-886	
Ácháb	886-867	
Ácházja	867-866	
Jorám	866-855	
Jéhu	855-828	
Jóácház	827-811	(813-811)
Jóás	811-798	
II. Jerobeám	798-758	
Zechárja	758	
Sallum	757	
Menáchem	757-738	
Pekáchja	738-737	
Pekách	(750-737 ?)	737-731
Hósea	731-722	

Tartalomjegyzék

Bevezetés	—	—	—	—	—	3
Irodalom		—	—	—	—	4
A királyok kronológiájának alapkérdései				—	—	6
A királyok korának kronológiai anyaga						
1. Júda királyai				—	—	15
2. Izráel királyai			—	—	—	16
3. Synchronismusok.			—			17
4. Az asszir-balilóni adatok				—	—	22
5. Az egyiptomi anyag			—	—	—	25
Táblázat	—	—	—	—	—	26
Megoldási kísérletek		—		—	—	30
A Táblázat magyarázata		—	—	—	—	35
Az uralkodók időrendi táblázata			—	—	—	44

GEWÜRCH F. KÖNYVNYOMDA
BUDAPEST, VI., KIRÁLY-U. 18
